

TANULMÁNYOK

Dr. Kerecsi Klára*

A KÖZVÉLEMÉNY ÉS A SZAKEMBEREK A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSRÓL**

A közbiztonság megerősítésének szükségessége, a büntetésről és a büntető igazságszolgáltatásról zajló viták átpolitizálódása, a börtönnépeség megnövekedése, illetve a sértett szerepének megerősödése és a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök terjedésének egy időben zajló folyamatai azt jelzik, hogy változóban van a bűnözésre adott állami és társadalmi reakció. A jelenlegi büntetőpolitikai irányok trendje a világban távolról sem egyértelmű, s úgy tűnik, hogy a jogalkotók egyre gyakrabban éltek a jogalkalmazók diszkrecionális jogkörének korlátozásával, fokozatosan „visszaveszik” a büntetés tartalma meghatározásának hatalmát a szakemberektől, ezzel a társadalomtudományi szakértelem befolyása fokozatosan csökken a bűnözéskezelés rendszerében.

A kutatás elméleti háttere

A helyreállító igazságszolgáltatás másként viszonyul a bűncselekményhez és a bűnelkövetőhöz, mint a tradicionális igazságszolgáltatás.¹ A helyreállító igazságszolgáltatás gyökerei az ősi kultúrákba nyúlnak vissza, és a modern világ az 1970-es években kezdte ismét felfedezni a benne rejlő lehetőségeket. A rehabilitáció eszméjét az 1980-as években ugyanis legyőzte a kontroll. Ekkor ért véget az a korszak, amely „kilúgozta” a büntetésből a morális elemeket, és tisztán terápiás szociális munkaként értelmezte azt. Az empirikus kutatások azt jelezték, hogy a hagyományos büntető igazságszolgáltatás eszközei elhanyagolható hatást gyakorolnak a bűnisméltésre. A meginduló sértett-segítő mozgalmak viszont azt hangsúlyozták, hogy a büntető igazságszolgáltatás elmulasztja a sértett szempontjainak érvényesítését.

* A szerző kandidátus, mb. kutatási igazgató, Országos Kriminológiai Intézet; egyetemi docens, ELTE ÁJK

** „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” c. kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta (Nyilvántartási szám: T 03785)

A kutatás az ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszéke és az Országos Kriminológiai Intézet és a Budapesti Szociális Forrásközpont együttműködésében valósult meg.

¹ A kérdésről részletesen Vigh József jelen OTKA kutatás keretében készült tanulmányát. [Vigh J. (2005): *A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében*. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis de Rolando Eötvös nominatae tom. XL ann. 2003 Budapestini, ELTE (szerk: Földi A.). 193–221. old.]

E két vonal összekapcsolódása is segítette a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés megerősödését.

A neoklasszikus elvek megjelenése szükségszerű reakció volt a még oly jó szándékú treatment emberi jogok iránti érzéketlenségére. Ugyanakkor az is tény, hogy a treatment kezelőrendszere „technikaivá” degradálta a bűncselekményt is, csak társadalmi, szociális bajnak tételezte, és nem tartotta fontosnak a jogsértés morális megítélését. „Nem vagyunk képesek elfogadni egy olyan büntetési rendszert, amely pusztán a célszerű védekezésre van beállítva: közömbösnek érezzük a cselekménnyel szemben, hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség felháborodásával való szolidaritás” – írja *Bibó István* az etika és a büntetőjog összefüggéseit elemző tanulmányában.² „A büntetés becsületbe vágó szankció, szemben minden más jogi következménnyel” – mondja *Szabó András*.³ *Pokol Béla* további fontos gondolati kiindulópontot kínál a büntető igazságszolgáltatási paradigmaváltás magyarázatához, amikor korrigálja Luhmann-t a bináris kódok szerepét illetően. *Luhmann* úgy fogja fel az elkülönült alrendszereket, hogy azok az elkülönülés létrejöttétől kezdve egyetlen értékduálon orientálódnak. *Pokol* szerint „a realitást jobban meg tudjuk ragadni, ha egy-egy alrendszeren belül az irányító értékduál – a jognál a jogos/jogtalant, a tudománynál az igaz/hamist stb. – csak domináló szerepben fogjuk fel, de elismerjük, hogy alárendelten egy sor más értékelés is formálja az alrendszereken belüli cselekvéseket. Mintegy a bináris kód „prizmáján megtörve”, ezáltal alárendelt helyzetbe kényszerítve tud ettől kezdve csak a többi értékduál hatni az egyes alrendszereken belül, de így azonban megmarad behatásuk. [...] Egy-egy alrendszer tehát egy sajátos értékhierarchiát jelent, tetején a saját bináris kóddal, és ennek megfelelő cselekvési/gondolkodási folyamatokat, döntően a bináris kód által formáltan, de alárendelten egy sor más értékduál is használva”.⁴ A gondolatmenetet a treatment-re adap-

² *Bibó I.: Etika és büntetőjog*. In Gönczöl K.–Kerecsi K. (szerk): *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. ELTE Szociálpolitikai Tanszéke/T-Twins kiadó. Budapest, 1993. 25. o.

³ *Szabó A.: Megelőzés és arányos büntetés*. In Gönczöl–Kerecsi: i. m. 99. o.

⁴ *Pokol Béla: Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalomban*. [<http://jesz.ajk.elte.hu/pokol23.html>]

tálva úgy tűnik, hogy a jóléti állam büntetőpolitikájának érvényesülése idején a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőjog saját bináris kódját szorította háttérbe, annak érdekében, hogy más funkcionális alrendszerek (pl. a szociálpolitika) bináris kódjai érvényesülhessenek. *Pokol, Luhmann* téziseinek továbbgondolása kapcsán fejtette ki azt is, hogy „nemcsak az egyéni kommunikációkban jelenik meg a 'teljes egyént' involváló morális kommunikáció, hanem tartós intézmények is létrejönnek ehhez...”⁵ Úgy tűnik, hogy a 'teljes egyént' involváló morális kommunikációt alkalmazó intézmények sorába napjainkban sorakozik fel a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszere, elsődlegesen a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítésének és technikáinak abszorbeálásával. Az „inga” tehát nem csak a treatment (a jóléti állam büntetőpolitikája) és a neoklasszikus megközelítés között mozog, de – bizonyos vonatkozásban – a treatment és a helyreállító igazságszolgáltatás között is, ugyanakkor kétségtelen, hogy e két, igen eltérő megközelítés mindegyike a treatment hiatusaira reflektál.

Howard Zehr a helyreállító igazságszolgáltatás működésére az utazás metaforáját használja: utazás, amely az „idegenségből” a „valahova tartozás” felé vezet. A helyreállító igazságszolgáltatás nem egyszerűen egy mód a büntető igazságszolgáltatási rendszer megreformálására, hanem olyan holisztikus elvek rendszere, amely azt a változást jelzi, ahogy a világban az igazság működik – írja *Braithwaite*.⁶ *Johnstone* szerint az igazságról alkotott felfogásában is különbözik a hagyományos igazságszolgáltatástól.⁷ A bünelkövetés hagyományos felfogásában a bűn, valamilyen kivételes esemény, cselekmény, amelynek nincs köze a napi élet konfliktusaihoz, és a büntetés is „valahonnan felülről” jár és jön érte. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az emberek egy része a bünelkövetésért járó büntetést „purgatóriumi szenvedés”-ként tudja csak elképzelni, amely tökéletesen kirekeszti a sértett szempontjainak érvényesítését a rendszerből.⁸ Úgy vélem, hogy ha ezt a jellegzetességet tovább elemezzük, láthatjuk, hogy a gondolat azt sugallja, mintha a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kizárólagosan a keresztény büntetés–bűnhődés relációjában működhetne. Ott, ahol van egy közvetítő személy (pl. a pap = laikus bíró), aki értékeli a tettet, és kiszabja a penitenciát. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a keresztény vallás is hisz abban, hogy a bűnre adott válasz nem feltétlenül „arányos”, hiszen pl. a paráznságért, vagy egyéb keresztényi erkölcsöt sértő bűn-

kért elfogadja a bűnbánatot, mint a bűnbocsánat elnyerésének feltételét. Nyilván azért, mert az alapfeltételezése, hogy a bűnbocsánatért esedező, valóban megbánta a tettet, és szeretné elnyerni az elkövetett bűn megbocsátását. Úgy látom, hogy a hagyományos igazságszolgáltatásból éppen ez az előfeltételezés hiányzik, ezért a lelkiileg és lelkiismeretileg „ellenálló” – a bűnét be nem látó – tettest „purgatóriumi” eszközökkel akarja megbüntetni. Eppen ebben áll a helyreállító igazságszolgáltatás újdonsága azzal, hogy ezt a „lelkiismereti/pszichológiai elemet” erősíti a büntetésben, bízva abban, hogy fel lehet kelteni a tettesben a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát. A jogi elemek helyett tehát a pszichológiai elemekre helyezi a hangsúlyt. Jól illeszkedik ahhoz az igényhez, amely az emberi érzelmek, és a bűncselekmény, a büntetés, illetve a társadalmi kontroll közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozza. Ezek az emberi érzelmek – mint a düh, az öröm, a meglepedettség, a szomorúság, a szégyen, a büntudat stb. – a kriminológiai kutatások számos területen helyet kaptak: az elkövető motivációja, a gyűlöleti bűncselekmények, a családi erőszak, a bűnözéstől való félelem, a sértetté válás következményeinek vizsgálatánál, vagy a média szerepének elemzésénél a bűnözés bemutatásában.⁹ A bűncselekmény nem csak büntetőjog-ellenes tett, hanem érzelmektől túlcserdülő morális esemény is – mondja hasonlóan *Gönczöl*.¹⁰ A helyreállító igazságszolgáltatás a bűncselekmény megítélésében és a büntető felelősségre vonásban tehát a morális elemeket erősíti meg.

Az elmúlt 10–15 évben a helyreállító igazságszolgáltatás gondolata világosabban illeszkedik a kriminológiai gondolkodásba, köszönhetően *Braithwaite*, *Umbeit* vagy *Zehr* munkáinak, akik egy újabb paradigmát tettek értelmezhetővé a büntető igazságszolgáltatás területén a megtorlási, illetve a rehabilitációs büntető igazságszolgáltatási paradigma mellett. A megérdemelt büntetésre építő igazságszolgáltatási modell a bűncselekményben és az elkövető megbüntetésében gondolkodik, a rehabilitációs ideológia pedig főleg az elkövető reintegrációjára koncentrál. A helyreállító igazságszolgáltatás viszont ismét életre kelti azokat az eszközöket, amelyeket a bennszülött törzsek, vagy az ősi kultúrák alkalmaztak a bünelkövetésre. A „helyreállítás” felismeri, hogy a cél a kapcsolatok restaurálása, és nem egyszerűen a bűnösség kimondása. Ezért központi fogalma a felelősség és a kötelezettségvállalás: a bűncselekmény elkövetése kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására. A bajt hozó tett súlyához mért arányos büntetés eszméje egy olyan büntető igazságszolgáltatási rendszert alakított ki, amely viszsztatart a megelőzéstől – mondja *Braithwaite* – majd így folytatja: a „másik választható eszme viszont az,

⁵ Uo.

⁶ *Braithwaite, J.: Principles of Restorative Justice.* In: von Hirsch, A. – Roberts, J. – Bottoms, A. – Roach, J. – Schiff, M. (eds.), *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms.* Oxford: Hart., 2003

⁷ *Johnstone, G.: How and what terms, should restorative justice be conceived?* In: *Zehr, H. – Toews, B. (eds.): Critical Issues in Restorative Justice.* Criminal Justice Press, Monsey, New York, 2004, p. 6.

⁸ Uo. p. 8.

⁹ *De Haan, W. – Loader, I.: On the emotions of crime, punishment and social control.* Theoretical Criminology, Vol. 6(3), 2004, pp. 243–253.

¹⁰ *Gönczöl K.: Tendencias and Dilemmas of the Criminal Policy Reform.* Előadás a „Developing Probation in Central and Eastern Europe: Sustainable Growth” CEP konferencián. Budapest, 2006. március 2.

hogy a bűncselekmény mindig szembesüljön a megbocsátás lehetőségével, aminek azonban feltétele a megelőzés útjait meghatározó igazságkeresési folyamatban való részvétel. Az informális módon elért megbékülés és megelőzés egy sokkal kényszerítőbb racionális választás alapjait teremti meg a bűnözési kontroll értékelésére, mint a formális tettarányos büntetés. Egy racionális és érzelmi intelligenciával rendelkező büntető igazságszolgáltatási rendszer valami olyan lehet, mint a légi közlekedés biztonsági rendszere.”¹¹

Az új elvek kifermálódására kétségtelenül nagy hatással voltak az abolicionisták is. Különösen *Nils Christie*,¹² aki szerint a (bűncselekményben manifesztálódó) konfliktust a formális büntető igazságszolgáltatás „ellopta” a közösségtől, s ezzel megakadályozta azt, hogy a közösség saját maga állítsa helyre a bűnelkövetéssel kibillent egyensúlyt, és a sértettek elvesztették a jogukat arra, hogy részt vegyenek a konfliktus feloldásában. A konfliktus megoldásának a közösségen belül maradása és konszen-zuális eszközökkel történő megvalósítása – mondja *Christie* – nagyobb valószínűséggel vezet sikerre, mint a formális igazságszolgáltatás közösségen kívüli és kényszereszközökkel megvalósuló konfliktus feloldás. Az elv érvényesítése más megközelítésű gondolkodásmódot jelez:

– A bűncselekményben fontosabbá vált, hogy a cselekmény embert, illetve emberek közötti viszonyokat sért, mint az, hogy a cselekmény – egyben – jogi normasértés. A modern jogrendszerek a bűncselekményt az állam „elleni” tettként fogják fel. A helyreállító igazságszolgáltatással válik fontossá, hogy a bűncselekmény személyek közötti olyan konfliktus következménye, amely kárt okozott a sértettnek, a közösségnek, de magának az elkövetőnek is. Azaz, ha a cselekmény természetes személyt sért, az elsősorban ellene irányul, és csak a második vonalban jelent „támadást” az állam ellen.

– A büntető igazságszolgáltatási rendszer központi célja a sértett, a közösség megbékítése azáltal, hogy az okozott kárt és a cselekmény káros következményeit helyreállítják. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a biztonság-igény háttérbe szorul, inkább azt, hogy a biztonság elérésének eddig alkalmazott módszerei váltak vitatottá.

– A büntető igazságszolgáltatás köteles elősegíteni a sértett, az elkövető és a közösség aktív részvételét az eljárásban. Ezzel azonban az állam szerepe mérséklődik, mert a helyreállító igazságszolgáltatás nem a hagyományos igazságszolgáltatásban megszokott alá-fölérendeltségi, hanem mellérendelő viszonyokban gondolkodik. Nem speciális gyakorlat, in-

kább olyan megközelítési elvek rendszere, amely a bűnözés-kezelő szervezetek gyakorlatát orientálja.

Az ENSZ Szociális és Gazdasági Tanácsa a következő megfogalmazással írja le a helyreállító igazságszolgáltatás tartalmát: a „helyreállító igazságszolgáltatás a sértetti aggodalmak és a között a közösségi szükséglet közötti egyensúly megteremtésére törekszik, amely szükségessé teszi, hogy az elkövető reintegrálódjon a társadalomba. A sértett segítségének lehetőségeit keresi és azt, hogy hogyan lehet minden résztvevő felet képessé tenni arra, hogy az igazságszolgáltatás folyamatában részvétel mindannyiuk számára eredményes kimenettel járjon”.¹³

Derek R. Brookes szerint a helyreállító igazságszolgáltatás céljai az alábbi folyamatokban jelennek meg:¹⁴

1. „Megbékélés”: amelyben a sértett és az elkövető – a bocsánatkérés és a megbocsátás rituáléi után – felajánlja és megkapja azt a tiszteletet, amely emberi méltósága és érdeme alapján megilleti, és közösen bélyegzik meg az elkövetett bűncselekményt, miközben szertartás-szerűen elutasítják az elkövető morálisan deviánsá vagy bűnössé nyilvánítását.

2. „Helyreállítás”: amelyben az elkövető elismeri a felelősségét az elkövetett cselekményért, és ezt a sértettnek nyújtott jóvátétellel akarja helyrehozni. Ez jelenik meg abban a megegyezésben, amelynek során közös megegyezéssel döntenek a jóvátétel vagy kompenzáció szükséges és elfogadható formájáról.

3. A megbékélés és a helyreállítás szükségszerű következményeként bekövetkező „Átalakulás”: amelyben az egyének és a közösségek tapasztalatot szereznek abban, hogy hogyan lehet elszakadni azoktól a körülményektől, amelyek a bűncselekményekben manifesztálódó és az erőszak, agresszivitás, dominancia körforgását tartják fenn. Például, hogyan lehet legyőzni a megaláztatás, a félelem és a megfélemlítettség negatív érzését, hogyan lehet a lealacsonyítást, az elnyomást és a stigmatizálódást elkerülni, amely a létező társadalmi-politikai struktúrákban és kapcsolatokban érvényesül.

A kutatások alapján a helyreállító igazságszolgáltatás eszméjének terjedése három fázisra bontható:

1. a konfliktusfeloldás korai gyakorlata (amely mindig magában foglalta a reparáció valamilyen formáját, s leginkább a közösség békéjének helyreállítását szolgálta),

2. a büntető igazságszolgáltatás alternatív megoldásai iránt a ’70-es években feléledő érdeklődés (amely elsősorban a kompenzációs programok elterjedésében nyilvánult meg: pl. a Criminal Injuries Compensation Scheme (Anglia és Wales), a tartományi programok Kanadában, de ide sorolható a közérdekű munka bűn-

¹¹ *Braithwaite, J.: Between Proportionality & Impunity: Confrontation Truth Prevention.* Sutherland Award Presentation to American Society of Criminology Meeting, Nashville, November, 2004. *Criminology*, Vol. 43 Issue 2, 2005, p. 283.

¹² *Christie, N.: Conflicts as property.* The British Journal of Criminology, 17, 1977, pp.1–15; *Christie, N.: A fájdalom korlátai.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991

¹³ UN ECOSOC (2002): Reform of the criminal justice system: achieving effectiveness and equity (E/CN.15/2002/5), [17 October 2005. Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Eleventh session, Vienna, 16–25 April <http://www.unodc.org/pdf/crime/commissions/11comm/5e.pdf>

¹⁴ *Derek R. Brookes: Evaluating Restorative Justice Programs.* United Nations Crime Congress: Ancillary Meeting Vienna, Austria, 2000

tetőjogi szankció rendszerbe állítása, mint a közösségnek nyújtott kárpótlás egyik formája),

3. a konfliktusfeloldás eszközeinek megújítása az 1980–'90-es években.

Csak ez utóbbi időszak tekinthető a helyreállító igazságszolgáltatás valódi kibontakozásának. Az 1980-as évektől kezdődően egyre nagyobb számban indultak sértett–elkövető kiegyezését elősegítő programok, elsőként Kanadában. Kutatások igazolták – például Manitoba és Saskatchewan tartományokban –, hogy a közvélemény sokkal inkább kész elfogadni a nem-formális igazságszolgáltatás eszközeit, mint azt korábban feltételezték. Kezdetben ezek a programok egyszerű formában zajlottak, a sértett és az elkövető közötti találkozás legtöbbször formális bocsánatkéréssel zárult. A későbbiek során egyre cizelláltabb technikák alakultak ki a mediáció lefolytatására. E programok átfogó vizsgálatát *Pate* és *Peachey* végezték el, akik kénytelenek voltak megállapítani, hogy a fiatalkorúak ügyeiben alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket megalapozó filozófiák tekintetében nincs különbség az egyes országok és programok között. Különbség abban van, hogy kormányzati vagy civil szervezetek végzik-e a mediációt, illetve a szülőket és a közösséget milyen mértékben vonják be az eljárásba. Eltérés volt abban is, hogy a sértett és az elkövető érdekeinek egyenrangú figyelembevétele helyett a programok egy része inkább az elkövető szükségleteinek kielégítésére koncentrált. *Clairmont* és *Linden* kutatásai azt is igazolták, hogy a sértett–elkövető mediáció a súlyosabb büntetőügyekben is sikerrel alkalmazható. A helyreállító igazságszolgáltatás számtalan formája létezik szerte a világban – bár ezzel a kérdéssel jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk. Annyi azonban megjegyzésre érdemes, hogy mind a helyreállító igazságszolgáltatás fokozataiban, mind a sértett, az elkövető és a közösség közötti kapcsolatok formái alapján számos kategória képezhető. Így például a „shuttle” mediációval szemben megfogalmazódott a szemtől szembeni helyreállítás.¹⁵ E szerint csak az a forma sorolható ebbe a kategóriába, amelynél az összes feltétel teljesül: szemtől szembeni találkozás a mediátor és a bűncselekménnyel érintett személyek között, az elkövető jelenlétében, vagy nélküle, de csak akkor, ha elismerte a felelősségét az elkövetett cselekményért, és az okozott kárt helyre kívánja állítani, és amely folyamat segíti az elkövetőt, hogy helyreállítsa a bűncselekménnyel okozott kárt vagy sérelmet.

Bármennyire is más-más módon közelítik is meg a helyreállítást a világ különböző tájain, a cél mindig az, hogy az elkövető elismerje felelősségét, a mediációs eljárás ne a terhelt megbélyegzésére irányuljon, és lehetőleg az általa felajánlott jóvátételhez igazodjon.¹⁶

A helyreállító igazságszolgáltatás korábbi felfogása (amelyet elsősorban *Howard Zehr* képviselt), a szembenállást hangsúlyozta a tradicionális büntető igazságszolgáltatás elveivel, és azt emelte ki, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök fel fogják váltani a hagyományos büntetőjogi eszközök alkalmazását. Napjainkban azonban inkább az a felfogás érvényesül, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítése és eszközrendszere katalizátorként működhet a büntető igazságszolgáltatási rendszerek reformfolyamataiban. A jövőbeli tendenciákkal kapcsolatosan viszont várható, hogy az enyhe súlyú bűncselekmények kezelésének területén fel fogja váltani a büntető igazságszolgáltatás hagyományos eszközeit az új eszközrendszer, de a súlyos bűnök kezelésére továbbra is a formális igazságszolgáltatást kell működtetni. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit érvényesítő diverziós eljárások, illetve alternatív szankciók eleget tesznek a sértett és a sértett közösség elvárásainak, de rendelkezik azokkal a lehetőségekkel és jellegzetességekkel, amelyek a reintegráció új felfogásához szükségesek. A büntető igazságszolgáltatás célját és eszközeit alapvetően átértékelő helyreállító igazságszolgáltatás mintha a korábbi pozitivistá felfogás egyes elemeit vinné tovább, új köntösben és új központi figurával: a sértettel.

A helyreállító igazságszolgáltatás eszközei tehát egyre inkább úgy értelmeződnek, mint amelyek alkalmasak a működő igazságszolgáltatási rendszerek „kiegészítésére”, bár az is tény, hogy néhány eleme arra is alkalmas lehet, hogy egyes speciális eljárásokban helyettesítse a létező eszközök valamelyikét. Nem az igazságszolgáltatási rendszer alternatív formája, de olyan értékes kiegészítése a működő rendszereknek, amely erősíteni tudja a sértetti jogok érvényesülését, és hatékonyabbá tudja tenni a szükségletek kielégítését. A helyreállító igazságszolgáltatási eszközökkel kapcsolatosan is megfogalmazódik a sztenderdizáció követelménye,¹⁷ és jól láthatóan a helyreállító igazságszolgáltatás is a „formalizálódás” felé halad – bár e folyamatnak még csak az elején tartunk. A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanis nem egységes koncepció, sem az elméletben, sem a gyakorlatban. A kifejezés egy igen széles értelemben használt fogalom, amely mind a formális, mind az informális eszközöket magában foglalja:

1. sértett/elkövető megegyezés a büntetőügyekben
2. az állampolgárok között keletkezett problémamegoldási metódus
3. munkahelyi konfliktusok megoldása
4. csoportépítési módszert a munkahelyeken
5. házastársi problémamegoldást
6. a nevelési problémával küzdő szülők és gyerekeik közötti konfliktusok rendezését, valamint
7. adott szervezeti vagy más egységeknél a bocsánatkérés megszervezését sértő, bántó megjegyzések alkalmazása esetén.¹⁸

¹⁵ *Strang, H. – Sherman, L. W.: Effects of Face-to-Face Restorative Justice for Personal Victim Crimes.* November 2004. Campbell Crime and Justice Group Campbell Collaboration And Smith Richardson Foundation, 2004

¹⁶ *Herke Cs. (2003): Mediáció, helyreállító igazságszolgáltatás és büntetőpolitika.* Belügyi Szemle, 11–12. sz. 51–61. o

¹⁷ *Braithwaite, J. (2002): Setting standards for restorative justice.* British Journal of Criminology, Vol. 42, No. 3. p. 570.

¹⁸ *Miers, D.: An International Review of Restorative Justice.* Crime Reduction Research Series Paper 10. Home Office, Research Development and Statistics Directorate, 2001.

Mindemellett három nemzetközi dokumentumnak különösen nagy jelentősége lehet a sztenderdek ki-formálódásában.¹⁹ Az EU 2001. márciusában hozott kerethatározata az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról, az Európa Tanács 1999. évi ajánlása a büntetőügyekben alkalmazott mediációról [Recommendation No. R(99)19], és a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó ENSZ dokumentum (Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, 2002). 1999-ben az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottságának (ECOSOC) ajánlása a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás elterjesztését javasolta azzal, hogy az ENSZ Bünmegelőzési és Büntető Igazságszolgáltatási Bizottsága sztenderdek kidolgozásával is segítse a tagállamokat az új eszközök alkalmazásában. A sztenderdek elkészültek és a Bünmegelőzéssel és a Bünelkövetőkkel foglalkozó 10. ENSZ Kongresszuson (Bécs, 2000) megvitatásra is kerültek. Úgy tűnik, hogy a sztenderdizációra már csak azért is szükség van, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elveinek érvényesülésével ne eliminálódjanak a normatív megközelítés és a szükséges jogi védelem szempontjai. A helyreállító igazságszolgáltatás helyzetét vizsgáló szakértői megbeszélés ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy nyilvánvalóan nincs szükség nemzetközi egyezmény, vagy konvenció szintű szabályozásra, sokkal inkább alapelvek megfogalmazására, és nem minimum-szabályok kidolgozására van szükség. A gyakorlatban ugyanis a helyreállító igazságszolgáltatás elemei – az elvektől és az adott nemzeti büntető igazságszolgáltatás alapjául szolgáló filozófiáktól függően – jelentősen különbözhetnek. Bár tény, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alapfilozófiája széles körben elfogadott, nincs univerzális megegyezés minden elemét, illetve megközelítését illetően az ENSZ tagállamok között.²⁰ Ez is a magyarázata annak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos alapelvek meg sem kísérik a fogalom meghatározását. Részben azért, mert maguk az alapelvek sem koncepcionális és szakmapolitikai szinten foglalkoznak a helyreállító igazságszolgáltatással, illetve nem is átfogó rendszerként tekintenek rá. Sokkal inkább a gyakorlati szempontok befolyásolása a cél.

A helyreállító igazságszolgáltatás támogatóinak jelentős része a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket a büntetékiszabás alternatívájának tartja.²¹ Ők abban bíznak, hogy ha a RJ fogalmi tisztázottabbakká válnak és átmennek a gyakorlatba, akkor a helyreállító szankciók a büntetőjogi szankciólista integráns részét fogják képezni. Ugyanakkor a hely-

reállító igazságszolgáltatással kapcsolatos nemzeti stratégia kialakítása kapcsán az Auld Committee²² megállapította, hogy a hagyományos (common law) büntetőeljárásban hat olyan stádium azonosítható, amelyben a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei alkalmazhatók. A kontinentális rendszerekben három olyan szakasz van, amelyekben a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei helyet kaphatnak:

1. a büntetőeljárás bemeneti szakasza;
2. a bírósági határozathozatal szakasza;
3. a büntetés-végrehajtást jelölő kimeneti szakasz.²³

A fentiek azt mutatják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elvei a büntető felelősségre vonás mindegyik fázisában szerephez juthatnak, bár napjaink gyakorlatában az ilyen eszközök alkalmazása inkább a büntetőeljárás legelső szakaszára jellemző.

A szakirodalmi források alapján a helyreállító igazságszolgáltatásnak két alapvető jellegzetessége van: (1) a sértett és a közösség részt vesz az igazságszolgáltatásban, és (2) az elkövető a közösség része marad. *Elonheimo* a helyreállító igazságszolgáltatás lényegének meghatározásához annak alapelveiből indul ki, megjegyezve, hogy ezek között vannak fontosabbak és kevésbé fontosak, illetve olyan értékek, amelyek, csak mintegy „eredményként” jelentkeznek, de nem kikényszeríthetők, mint például a megbocsátás. *Elonheimo* az alábbi alapelveket sorolja fel:

– *A felhatalmazás-megerősítés* az egyik legfontosabb alapelve a helyreállító igazságszolgáltatásnak. Az elkövető és a sértett vannak a középpontban, a hatóságok és a mediátor csupán a biztonságos területet biztosítja a dialógus lefolytatásához.

– *A helyreállítás* az érzelmi, az anyagi vagy a társadalmi kár helyreállítása lehet.

– Az elkövetőnek teljes *felelősséget* kell vállalnia az általa elkövetett bűncselekményért.

– A helyreállító igazságszolgáltatás nem csupán konfliktusfeloldás, hanem olyan érzelmekkel teli folyamat, amely a lényegét képezi a dialógusnak. A sértettnek meg kell küzdenie a félelmével, az elkövetőnek pedig a szégyenérzettel.

– *A tisztelet* a helyreállító igazságszolgáltatásban azt jelenti, hogy habár a bűnelkövető által elkövetett tettet elítéli, őt magát tisztelettel kell kezelni.

– *A közösség* központi szerepet játszik a helyreállítás folyamatában, ugyanis befolyásolni képes az egyének viselkedését, és ellenőrzi a vállalt kötelezettségek teljesítését.

– *Rehabilitáció*. A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnelkövetéshez vezető problémák megoldására törekszik, és nem csupán egy környezetéből kiragadott konfliktus kezelésére. Ezért a résztvevő felek a szociális szolgálatokhoz irányíthatók, ahol a

¹⁹ Részletesen: Miers, D.: *Situating and researching restorative justice in Great Britain*. Punishment & Society, Vol 6(1), 2004, pp. 23–46, SAGE Publications

²⁰ United Nations Economic and Social Council: Restorative justice. Report of the Secretary-General. Addendum. Report of the meeting of the Group of Experts on Restorative Justice. E/CN.15/2002/5/Add.1. Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Eleventh session, Vienna, 16–25 April 2002

²¹ Johnstone, G.: *How and what terms, should restorative justice be conceived?* In: Zehr, H. – Toews, B. (eds.): *Critical Issues in Restorative Justice*. Criminal Justice Press, Monsey, New York, 2004, p. 6.

²² Lord Chancellor's Department: *The review of the criminal justice system*. Chairman: Sir Robin Auld 2001; <http://www.criminal-courts-review.org.uk>

²³ Részletesen Kerezi K. (2006): *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Complex Kiadói Kft., Budapest

sértett támogatást, az elkövető kezelést, képzést, és egyéb segítséget kap.

– A helyreállító igazságszolgáltatás olyan „win-win” *situáció* elérésére törekszik, amelyben minden résztvevő érdeke érvényesül.²⁴

A közvélemény és a büntető igazságszolgáltatás működése

Ezzat Fattah szerint napjaink igazságszolgáltatási rendszerének az az egyik legnagyobb problémája, hogy extrém módon ellenáll a változásnak. A XIX. században a társadalomtudományok megjelenése mutatta azt a tudományos fejlődést, amely az absztrakt helyett a konkrét, a spekulatív helyett az empirikust, a teológia helyett a szociológiát, a metafizika helyett a pszichológia és a kriminológia alkalmazásához vezető átalakulás folyamatát jelentette – mondta *Ezzat Fattah*.²⁵ *Fattahnak* nagy valószínűséggel igaza van a kriminológia tudománya fejlődésének értékelésében. Ugyanakkor nem a büntető igazságszolgáltatási rendszerek változatlanóságát tapasztaljuk. Az elmúlt évtizedben számos nyugat-európai ország jelentős igazságszolgáltatási reformokat vezetett be annak érdekében, hogy fokozzák a büntető igazságszolgáltatás időszerűségét, csökkentsék a költségeket, vagy szélesebb körben biztosítsák a jogérvényesítés lehetőségét az állampolgárok számára. Ebben a folyamatban jelentősége lehet annak is, hogy a közvélemény mit gondol az igazságszolgáltatás, illetve az abban részt vevő intézmények működéséről. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos közvélemény-kutatási vizsgálatok előzményeként a skandináv országokban – az 1970-es években – indult KOL vizsgálatok (Knowledge and Opinion about Law) említhetők. Mára az EU Eurobarometer vizsgálatai alapján évről-évre tudjuk, hogy mit gondolnak az emberek a büntető igazságszolgáltatásról, mennyire bíznak országuk jogrendszerében, mennyire érzik biztonságban magukat stb.

A közvélemény-kutatási adatokból tudjuk, hogy az emberek szükségesnek tartják a bűnelkövetők megbüntetését és azt is, hogy az emberek többsége számára ezt a büntetést a börtön jelenti. Ahogy kanadai szerzők fogalmazzák: „Vizsgálatunkban – hasonlóan a Kanadában az elmúlt 25 évben lefolytatott kutatások adataihoz – a megkérdezettek azt mondták, hogy a büntetékiszabás (úgy a fiatalkorúakkal, mint a felnőtt korúakkal kapcsolatosan) nem elég szigorú. Ugyanakkor azt szeretnék, ha az állami forrásokat inkább a bűnmegelőzésre vagy a szabadságelvonással nem járó büntetésekre fordítanák,

mint újabb börtönök építésére”.²⁶ Az adatok tehát azt is jelzik, hogy az emberek számára a büntetés többet jelent, mint az egyszerű semlegesítést. Azt is tény, hogy az attitűd-vizsgálatokban „fontos különbséget tenni az erőszakos és a nem-erőszakos bűncselekmények között. Ezzel a megkülönböztetéssel, a közvélemény valószínűleg inkább olyan szankciókat javasol, amelyek a létező büntetékiszabási gyakorlathoz hasonlóak. Másként fogalmazva: ha nem teszünk ilyen megkülönböztetést, a kanadaiak jelentős többsége a szigorúbb büntetések iránti igényét fejezi ki”.²⁷ A közvélemény egyaránt fontosnak tartja a büntetést és a rehabilitációt, azaz olyan kiegyensúlyozott megoldásokat kíván, amely figyelemmel van a megelőzésre, a kezelésre, a rehabilitációra, ugyanakkor keményen bánik az erőszakos és a veszélyes bűnelkövetőkkel. Számos kutatási eredmény jelzi, hogy az emberek a helytelen nevelésre, a kedvezőtlen szociális helyzetre, a szegénységre, a munkanélküliségre, az erkölcsi szabályok értékének csökkenésére, a médiaerőszakra, és az illegális drogok elérhetőségére vezetnek vissza a bűnelkövetés okait,²⁸ és nem a bűnözés kérdését tartják elsődlegesnek a társadalmi problémák között.²⁹ A közvélemény-kutatási adatok azt is jelzik, hogy az emberek öt alapvető követelmény beteljesítését várják el a büntető igazságszolgáltatástól: (1) az erőszakos bűncselekményt elkövetőkkel szembeni védelmet, (2) az elkövető számonkérését, (3) az okozott kár helyreállítását, (4) az elkövetők reintegrációját, és (5) a részvételt a döntéshozatali folyamatban.³⁰

A büntető igazságszolgáltatás különböző funkcióival kapcsolatos bizalmat és megelégedettséget mérő vizsgálatok jelzik, hogy mely tényezők erősítése lenne szükséges ahhoz, hogy az emberek jobban bízzanak a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerében.³¹ Az Egyesült Királyságban lefolytatott közvélemény-kutatás eredményei szerint az állampolgárok a büntető igazságszolgáltatás következő funkcióit tartották alapvetőnek. (1) Segítse egy olyan társadalom működését, amelyben az emberek biztonságban érzik magukat. (2) Csökkentse a bűnözést. (3) Akadályozza meg, hogy az elkövetők folytassák a bűnelkövetést, (4) Kezelje hatékonyan az utcai bűnözést, és a rablást, illetve (5) a bűnelkövetőket haladéktalanul állítsa a büntető igazságszol-

²⁶ Doob, A. N. – Sprott, J. B. – Marinos, V. – Varma, K. N.: (1998): *An exploration of Ontario residents' views on crime and the criminal justice system*. Centre of Criminology, University of Toronto, 1998, pp. 61

²⁷ Roberts, J. V. – Stalans, L. J.: *Public Opinion, Crime, and Criminal Justice, United States of America*: Westview Press, A Division of Harper Collins Publishers, Inc., 1997, p. 208.

²⁸ Stein, K.: *Public perception of crime and justice in Canada: A review of opinion polls*. RR2001-1e. Research and Statistics Division, Department of Justice Canada, 2001

²⁹ Uo.; és Kerezi K.: *A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban*. In: Irk F. (szerk): *Áldozatok és vélemények I–II. k.* Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004, 121–155. o.; Eurobarometer. Spring, 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission

³⁰ Evans, D. G.: (2000): *The rebirth of probation: The „Broken Windows” Model*. CEP Bulletin, No. 17, Dec. p. 7.

³¹ Például Eurobarometer. Spring, 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission.

²⁴ *Elonheimo, H.: Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices*. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság 2003-as konferenciáján. „Crime and Crime Control in an Integrating Europe”, Finland, Helsinki, August 27–30, 2003

²⁵ *Fattah, E. A.: From Philosophical Abstraction to Restorative Action, From Senseless Retribution to Meaningful Restitution: Just Deserts and Restorative Justice Revisited*. In: Weitekamp, E. – Kerner, H.-J. (eds): *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Devon, UK: Willan Publishing, 2002

gáltatás színe elé.³² Ugyanakkor a vizsgálatok eredményei azt is jelzik, hogy azokban a rendszerekben, amelyek a normakövetést a bizalom és a legitimitáció fenntartására alapozzák – nem a félelemre és az elretentésre –, mintha enyhébb súlyú jogkövetkezmények alkalmazásával is el tudnák ezt érni. *Lappi-Seppälä* kutatásai szerint a szabadságvesztés alkalmazása nem a legsikeresebb útja a bizalom elérésének, a legitimitáció erősítésének, ugyanis éppen azokban az országokban magas a börtönépességi ráta, amelyekben az emberek a legkevésbé bíznak saját országuk jogrendszerében.³³

Napjainkban tehát állampolgárt és szakembert egyaránt foglalkoztat, hogy miként reagáljon a büntetőpolitika és a társadalom, a bűnözés alakulására: a büntetőjog szankciórendszerének szigorításával, a büntető igazságszolgáltatás hagyományos eszközeinek megreformálásával, a bűnmegelőzéssel – esetleg mindhárommal. A politikusok a bűnözés és a büntetés populista narratíváját preferálják, mely szerint a szigorúbb büntetések szükségesek a bűnözés kontrolljához.³⁴ Teszik ezt annak ellenére, hogy jelentős számú vizsgálat igazolta már, hogy a közvélemény távolról sem annyira punitív, mint amennyire ezt a politikusok vélik.³⁵

A társadalomtudományi kutatások egyre inkább keresik az utat az elméleti ismeretek közvetlen gyakorlati hasznosítására. Lefolytatott kutatásunk is ebbe a vonulatba illeszkedik, ugyanis azt szerettük volna bizonyítani, hogy az átlagemberek többsége nem utasítja el a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazásának lehetőségét – amennyiben azok megnyugtató megoldást kínálnak a bűncselekményben megnyilvánuló konfliktus kezelésére. A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök lakossági elfogadottságáról vagy elutasításáról nincsenek közvetlen hazai kutatási eredmények. Az ENSZ Interregionális Bűnözési és Igazságügyi Kutató Intézete (UN Interregional Crime and Justice Institute – UNICRI) által szervezett áldozattá-válási felmérés eredményei között találhatunk közvetett utalásokat a helyreállító igazságszolgáltatási eszközökkel kapcsolatos, lehetséges hazai véleményekre.³⁶

A kutatás célkitűzései, a mintaválasztás és a kutatási módszerek

2007. január 1-jén lép életbe a közvetítésről (mediációs eljárásról) alkotott törvény Magyarországon. Vizsgálatunk segíteni kívánt abban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás új eszközeinek elfogadtatására mely társadalmi csoportokat lenne célszerű célzottabban is megszólítani. Ennek érdekében kérdőíves módszerrel tártuk fel, hogy a hazai közvélemény hogyan viszonyul a jogkövetéshez, miként vélekedik az erkölcsi szabályokról, mit tud, illetve mit vár el a hazai büntető igazságszolgáltatás működésétől, és mi gondol a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszeréről.

Az EU Eurobarometer vizsgálatai alapján évről-évre tudjuk, hogy mit gondolnak az emberek a büntető igazságszolgáltatásról, mennyire bíznak országuk jogrendszerében, mennyire érzik biztonságban magukat. A viktimológiai felmérésekben találunk közvetett utalásokat a jóvátételi eszközökkel kapcsolatos, lehetséges hazai véleményekre³⁷, de a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök lakossági elfogadottságáról vagy elutasításáról nem voltak közvetlen hazai kutatási eredményeink. Nem voltak ismereteink arról sem, hogy a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek miként vélekednek a helyreállító igazságszolgáltatásról, noha ők is döntő szerepet játszanak abban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás valóban helyet kap-e a hazai büntető felelősségre vonás eszközszerében. A jogalkotói szándékon túl a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek meggyőzése és elköteleződése szükséges ahhoz, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ne csak formálisan váljon részévé a jogrendszernek, de a gyakorlatot is alakítsa.³⁸

A kutatási projekt keretében két empirikus vizsgálatot folytattunk le. Az elsőben 1200 fős lakossági mintát mértünk fel. A vizsgálatot interjú módszerrel az ország felnőtt lakosságát reprezentáló – többlépcsős, rétegzett mintavételi eljárással kiválasztott – mintán végeztük el. A második felmérést postai módszerrel végeztük, és 512 ügyész, ügyészségi titkár, illetve fogalmazó válaszolt – név nélkül – a feltett kérdésekre.³⁹

Az empirikus adatfelvétel során 38+24 kérdésből álló kérdőív lekérdezésére került sor, amelynek első blokkja az empirikus vizsgálatok során szokásos demográfiai és területi jellemzőkkel, továbbá a megkérdezettek politikai preferenciáival, vallásgyakorlásával, konzervatív/liberális, illetve jobboldali/baloldali felfogásával kapcsolatos kérdéseket tartal-

³² Page, B.–Wake, R.–Ames, A.: *Public confidence in the criminal justice system*. Findings 221. HomeOffice, London, 2004³³ *Lappi-Seppälä, T.: Penal Policy and Prison Rates: Long-Term Experiences from Finland*. Manuscript, October 2004 (draft)

³⁴ Hutton, N.: *What the Scottish Public think about Crime and Punishment*. Paper presented at the Second International Conference on Sentencing and Society Centre for Sentencing Research, Univ. of Strathclyde, Glasgow June 27–29 2002.

³⁵ Például: Hough, M. – Roberts, J.: *Attitudes to punishment: findings from the British Crime Survey*. Home Office Research Study 179, Research and Statistics Directorate Report, Home Office, Research and Statistics Directorate, London, 1998, pp. 69.

³⁶ Zvekcic, U.–Kertész I.: *Bűncselekmények áldozata a rendszerváltás országában*. Nemzetközi vizsgálat eredményei. UNICRI–BM Kiadó, 2000.

³⁷ Zvekcic, U.–Kertész I.: *Bűncselekmények áldozata a rendszerváltás országában*. Nemzetközi vizsgálat eredményei. UNICRI – BM Kiadó, 2000.

³⁸ A kutatást folytatni kívánjuk a bírók, a pártfogó felügyelők, a rendőrök, illetve a büntetés-végrehajtási szakemberek attitűd-vizsgálatával.

³⁹ Hangsúlyozni szükséges, hogy az ügyészi minta nem reprezentatív, jöllehet a rendelkezésünkre álló – 2003. évi – adatok szerint az ügyészi szervezet létszáma 1423 fő.

mazott. A kérdőív speciális részét képezte az a 24 – többségében összetett – kérdésből álló kérdőív blokk, amely az alábbi kérdéscsoportok köré szerveződött:

1. A jog- és szabálykövetéssel kapcsolatos attitűdök, például, hogy miért tartja be az emberek többsége a törvényeket; mely szocializációs és társadalmi intézményeknek van a legnagyobb szerepük a szabálykövetés megerősítésében; illetve mely körülmények teszik, vagy tehetik a jog- és szabálykövetést plauzibilissá.

2. A megkérdezettek *éleltszemlélete*, az emberek megbízhatóságáról alkotott kép, a sikeresség tényezői, a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatos attitűdök, illetve egyes társadalmi csoportokkal szembeni diszkriminációval kapcsolatos kérdések.

3. A biztonság kérdéskörében mi a legfontosabb elem a megkérdezettek számára, és mit gondolnak a *büntető igazságszolgáltatás feladatairól*.

4. Ismeretek a *létező bűnözés „valóságáról”*, azaz ismert-e, hogy milyen nagyságrendű a hazai erőszakos bűnözés, hogyan változott a bűncselekmények száma, illetve, hogy hogyan vélekednek az egyes bűncselekmény-kategóriák súlyosságáról, továbbá arról, hogy mit gondolnak a bűnözés és a bűnelkövetés okairól.

5. A *büntetőjogi jogkövetkezményekkel* kapcsolatos attitűdök. Ezen belül: a megkérdezettek mit tudnak a létező büntetés kiszabási gyakorlatról, például a szabadságvesztés alkalmazási gyakoriságáról az egyes bűncselekményi kategóriákban. A büntetőjogi szankciókhoz kapcsolódóan milyen következményeket tekintenek a legsúlyosabbnak a jogkövetkezmények rendszerében. Helyeslik-e a halálbüntetést, mit gondolnak a büntetés kiszabás és a bűnözés alakulásának összefüggéseiről, a szabadságvesztés

tényleges szerepéről, illetve, hogy mely tényezőket tartanak szem előtt, ha nekik kellene ítélniük.

A kutatás eredményeinek teljes körét nincs módunk bemutatni, inkább néhány jellemző részletet emelünk ki a következőkben.

1. Jogkövetés, erkölcsi szabályok, éleltszemlélet

Az egyik alapvető kérdés az volt számunkra, hogy milyen tényezőkkel függ össze, hogy az emberek mit gondolnak a jogkövetésről, az erkölcsi szabályok orientáló tartalmáról és ez összefüggésben van-e az általuk vallott éleltszemlélettel. (A továbbiakban: „lakossági minta”, illetve „ügyészségi minta” megjelöléssel hivatkozunk a két felmérés két adatbázisára.)

A jogkövetést alapvetően három tényezőre vezetik vissza a megkérdezettek:

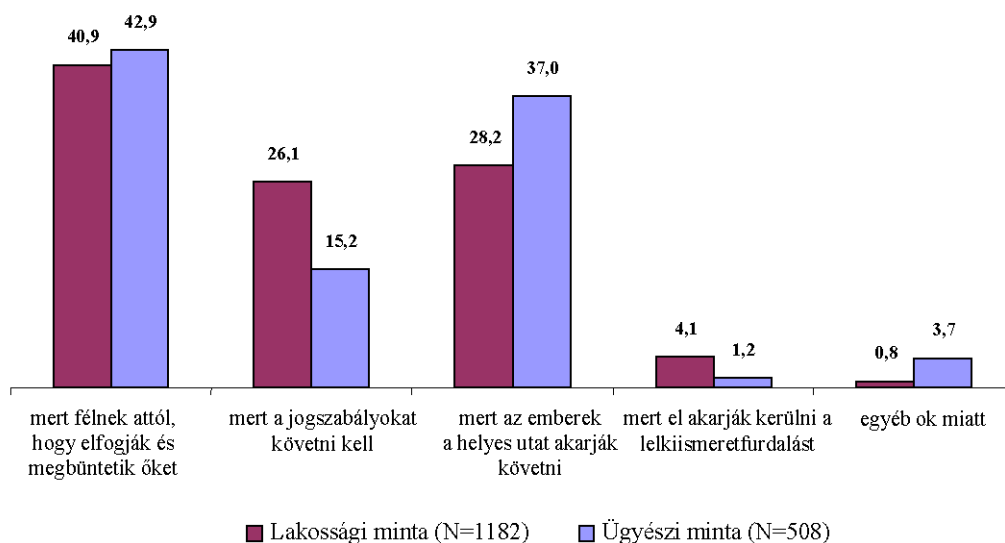
1. a félelemre („... mert félnek attól, hogy elkapják és megbüntetik őket”),

2. a kényszerre („... mert a jogszabályokat követni kell”), és

3. a meggyőződésre („... mert az emberek a helyes utat akarják követni”).

A megkérdezettek többsége szerint a *jogkövetés legfontosabb oka* a lebukástól, a következményektől való félelem. Ebből a szempontból alig van különbség az ügyészségi és a lakossági mintában megkérdezettek véleménye között. Más szempontból azonban jelentős véleménykülönbségeket azonosíthatunk. A szabálykövetés formalizmusának, vagy automatizmusának („mert a jogszabályokat követni kell”) az ügyészségi megkérdezettek sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítanak, mint a lakossági mintában válaszolók. Ezt jelzi a megoszlások közötti majd 11%-os eltérés. Az ügyészségi mintában válaszolók számára fontosabbnak tűnik a „meggyőződéses” jogkövetés, mint a laikus mintában válaszolók számára.

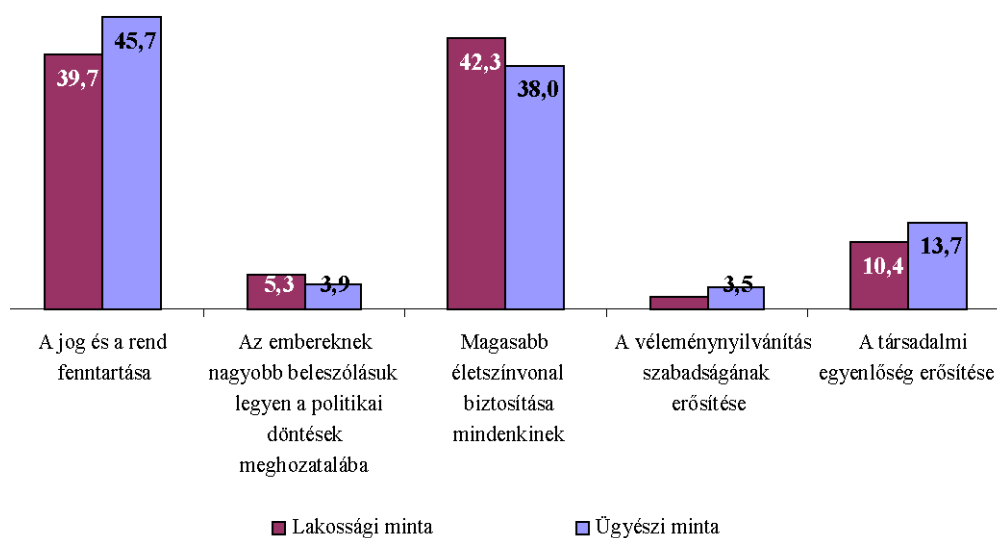
Miért tartja be a többség a törvényeket?

A megkérdezettek *értékválasztásai* összefüggésben lehetnek azzal, hogy miként vélekednek a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről. A lakos-

sági mintában megkérdezettek többsége fontosabbnak tartja a magasabb éleltszínvonal biztosítását, az ügyészek viszont a jog és a rend fenntartását tekintik elsődlegesnek.

Mi a legfontosabb az emberek számára a lakossági és az ügyészi mintában megkérdezettek szerint? (%)

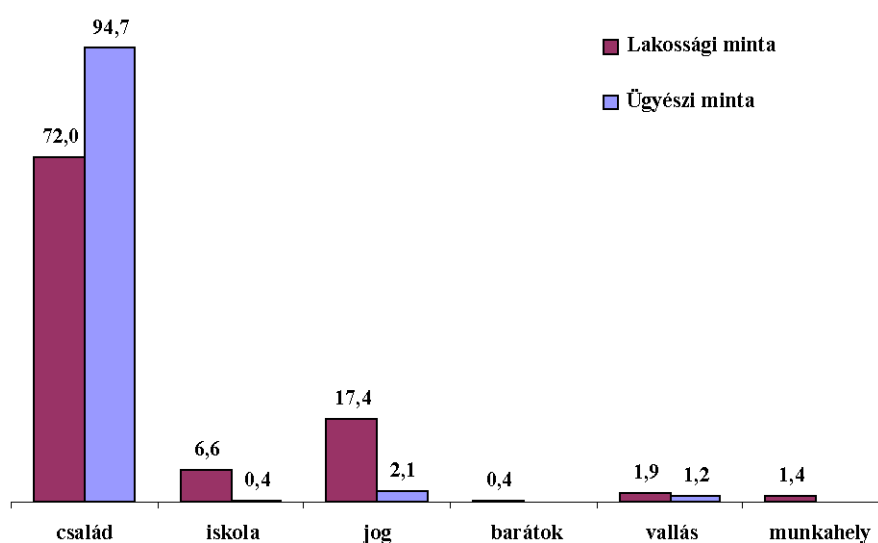

Eredményeink összhangban vannak az Országos Kriminológiai Intézet által lefolytatott nagymintás attitűd-vizsgálat megállapításaival, amelyek jelezték, hogy a biztonságérzet hiánya áthatóan jelen van a mai magyar társadalomban. E biztonságérzet-hiány forrása a megélhetési problémák, a szociális körülmények, a munkaerő-piaci kiszolgáltatottság, és nem a bűnözés alakulása.⁴⁰

Arra a kérdésre adott válaszok, hogy mely tényezőknek van a legnagyobb szerepe abban, hogy az emberek betartják az erkölcsi szabályokat mindkét mintában a várt eredményt hozták. Említést érdemel viszont, hogy az ügyészségi válaszolók 94,7%-a eb-

ben a családi nevelés fontosságát tekinti kiemelkedően fontosnak, míg a lakossági mintában megkérdezettek „csupán” 72%-a tartja a család szerepét elődlegesnek. Feltűnő az is, hogy a lakossági mintában tapasztalt megoszlások alapján relatíve milyen sokan hisznek a jog erejében (17,4%), és milyen kevesen a vallás, erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében (1,9%). Feltűnő, hogy a fiatalabb korosztályok (18–29, illetve 30–39 évesek) a vártnál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a jog eszközeinek ebben a folyamatban. A vallás erkölcs-erősítő szerepét a megkérdezettek körében különösen a legfiatalabbak (18–29 évesek) és a legidősebbek (60 éven felüliek) tartják fontosnak.

Mely tényezőknek van a legnagyobb szerepe abban, hogy az emberek követik az erkölcsi szabályokat?

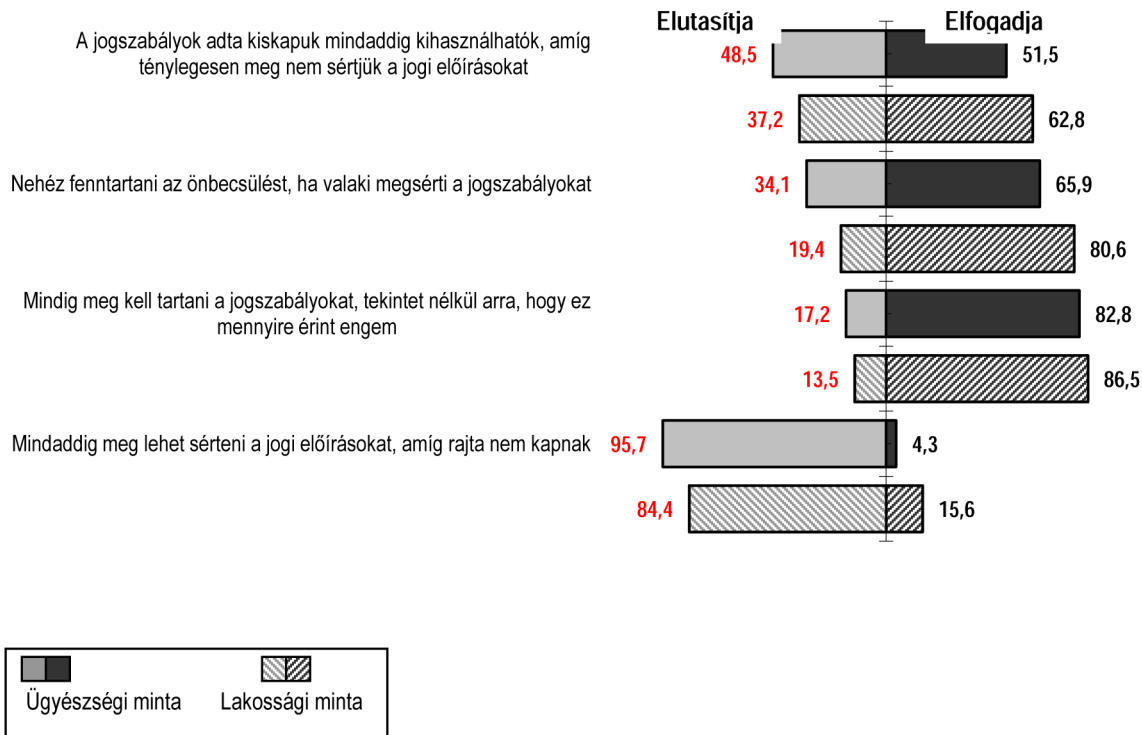

⁴⁰ Kerecsi K.: (2004): The Presence of the Different Dimensions of Crime Prevention in the Examination of Attitudes Self-image and crime prevention: the relations between the images the interviewees have of themselves and of crime prevention In: Victims and Opinions, Vol. I. (ed.: Irk F.) National Institute of Criminology, Budapest. p. 125–160.

A morális és a jogi – különösen a büntetőjogi – szabályoknak számos kapcsolódási pontjuk van. Felmérésünkben a szabályszegéshez és a szabálykövetéshez való viszonyt különböző állításokkal történő egyetértés vagy elutasítás alapján vizsgáltuk. Nem

feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ugyanaz a személy a jogszabályokat legalább három szempontból ítélheti meg: (1) általában saját cselekvésére vonatkoztatva, vagy (2) konkrétan egy adott, illetve (3) mások cselekvésének mércéjeként.⁴¹

A szabályszegéshez és a szabálykövetéshez való viszony a válaszolók százalékában⁴²

A megkérdezettek többsége értett egyet azzal az állítással, hogy „a jogszabályok adta kiskapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat”. A lakossági mintában magasnak tűnik azoknak az aránya, akik még azzal az állítással is egyetértettek, hogy „mindaddig meg lehet sérteni a jogi előírásokat, amíg rajta nem kapnak” (15,6%). Ennél a kérdésnél azonban már jól látható az ügyészi mintában válaszolók határozott állásfoglalása: körükben mindössze 4,3% értett egyet a fenti állítással. Ugyanakkor az ügyészségi mintában válaszolók álláspontja megengedőbbnek tűnik a tekintetben, hogy személyes érdekek mennyire befolyásolhatják a jogkövetés iránti elköteleződést („mindig meg kell tartani a jogszabályokat, tekintet nélkül arra, hogy ez mennyire érint engem”), s a jogszabálysértés feltétlenül az önbecsülés elvesztésével jár-e („nehéz fenntartani az önbecsülést, ha valaki megsérti a jogszabályokat”). E a kérdésekben a lakossági minta határozottabb álláspontot jelez.

Az attitűd-vizsgálat egyes kérdései eltérő éleltszemléletek választását, illetve ezekkel történő azonosulás kifejezését tették lehetővé.

1. „Dolgozz keményen, és gazdag leszel” (*Szorgalmas*)

2. „Vedd komolyan a tanulást, mert így szerzel nevet magadnak” (*Kötelességtudó*)

3. „Ne gondold a pénzre és a hírnévre, csak éld az életet, ahogy neked a legjobb” (*Hedonista*)

4. „Használd ki minden nap örömet, könnyen és gondtalanul” (*Practicista*)

5. „Kerüld el a világ csábításait, élj tisztán és tisztességesen” (*Aszkéta*)

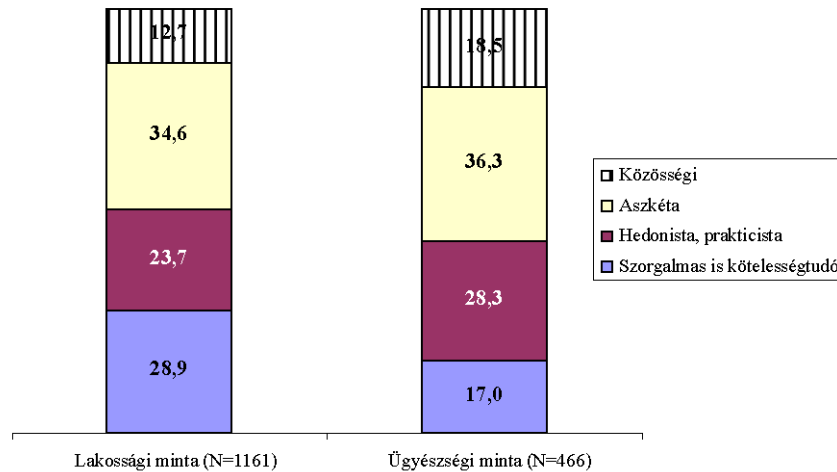
6. „Ne magadra gondold, hanem arra, hogy mit adhatsz másoknak” (*Közösségi*)

Az első két megfogalmazás (akár munkával, akár tanulással) a „szorgalom meghozza gyümölcsét”-típusú választást tették lehetővé. E két alternatíva voltaképpen azonos megközelítést takar, a kötelességtudás és a szorgalom tisztelétét és gyakorlását. A 3. illetve a 4. választási lehetőség szintén hasonló csoportba tartozó felfogást jelez: az önző, léha viselkedésformát preferálja, vagy egy olyan practicista szemlélet elfogadottságát mutatja, amelyben a jövő tervezésének kisebb jelentősége, szerepe van. Az 5. csoportba tartozó éleltszemléletet talán askéta típusnak nevezhetjük, amely individualista módon, erkölcsi értékektől vezetve gondol magára. A 6. csoportba sorolt megközelítést közösségi típusúnak nevezhetjük, amely az individualizmus elutasításával a mások szolgálatát, segítségét, a saját személyénél és érdekeinél fontosabbnak tartja. Érdekes, hogy a lakossági mintában az „askéta” éleltszemléletet választotta az összes megkérdezett, több mint 1/3-a. Ennek nagy valószínűséggel oka az is, hogy a fentiek szerint az 1–2, és a 3–4-es kategória sok vonatkozásban közel áll egymáshoz.

⁴¹ Sajó, A.: *Látszat és valóság a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

⁴² A „nem tudja” válaszok nélkül.

A megkérdezettek életszemlélet-választásai (%)

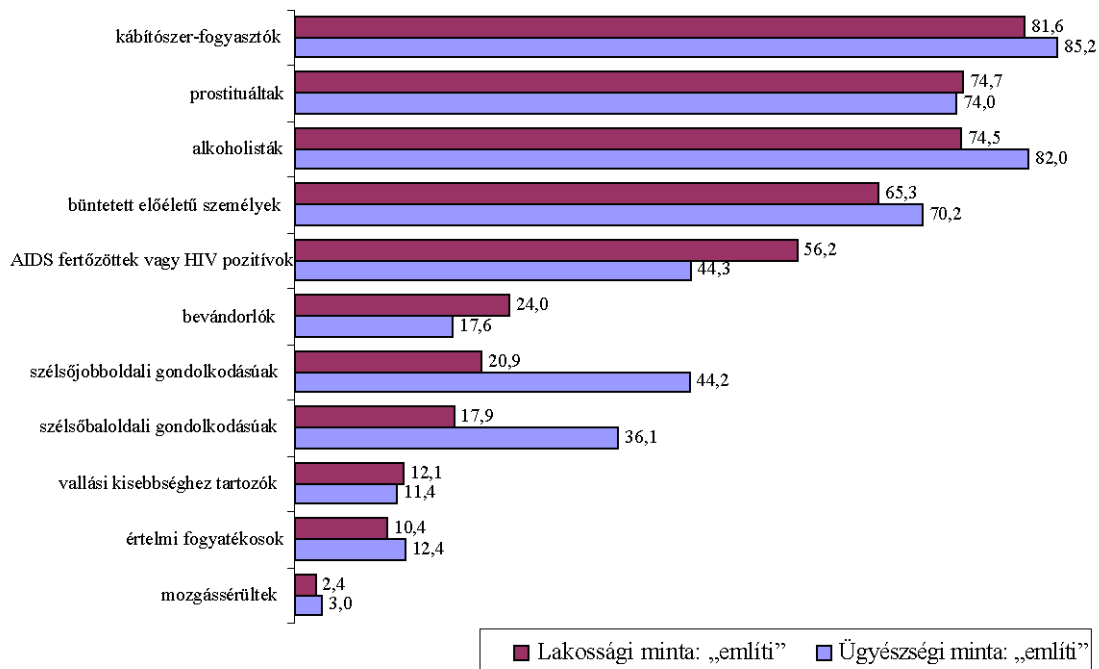
Az ügyészségi, illetve a lakossági minta között szoros korrelációt tapasztaltunk az életkorok szerint az életszemlélet választásban. Az ügyészségi mintában feltűnő a „szorgalmas és kötelességtudó” szemlélet gyengése, és az „aszkéta” típusú szemlélet elterjedtsége. Ezt a jellegzetességet az ügyészségi minta életkori jellemzői semmiképpen nem indokolják, hiszen a mintában válaszolók majdnem 59,3%-a még nem töltötte be a 40. életévét. A 40 éves kor feletti válaszolók körében – az aszkéta szemlélet elterjedtsége mellett – a közösségi szemlélet meg-

erősödik, és ez a jellegzetesség tovább erősödik az ennél idősebb életkorokban, az ügyészségi mintában megkérdezettek körében.

2. A kisközösségi tér: kiket nem látna szívesen a szomszédi környezetben

A megkérdezettek személyes toleranciaküszöbét és előítéleteit jelző választások rangsorát és százalékos megoszlását mutatja az alábbi grafikon a két mintában.

Kiket nem látna szívesen a szomszédai között?⁴³ (%)

Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy – szemben a lakossági megkérdezéssel – az ügyészségi felmérés nem reprezentatív mintavételre alapult, a kapott eredményeket tehát csak jelzéseként értékelhetjük. A megkérdezettek – mindkét mintában – a legnagyobb mértékben a kábítószer-fogyasztókat utasí-

sították el, de más, deviánsnak tekinthető személyeket sem látnának szívesen a szomszédságukban. A megkérdezettek számára öt olyan személycsoport létezik, akiket távol kívánnak maguktól tartani: 1) a kábítószer-fogyasztó, 2) a prostituált, 3) az alkoholistát, 4) a büntetett előéletű és (5) a HIV-/AIDS-pozitív személy. Ugyanakkor feltűnő, hogy a lakossági mintában tapasztalt eredményeknél határozottabb elutasí-

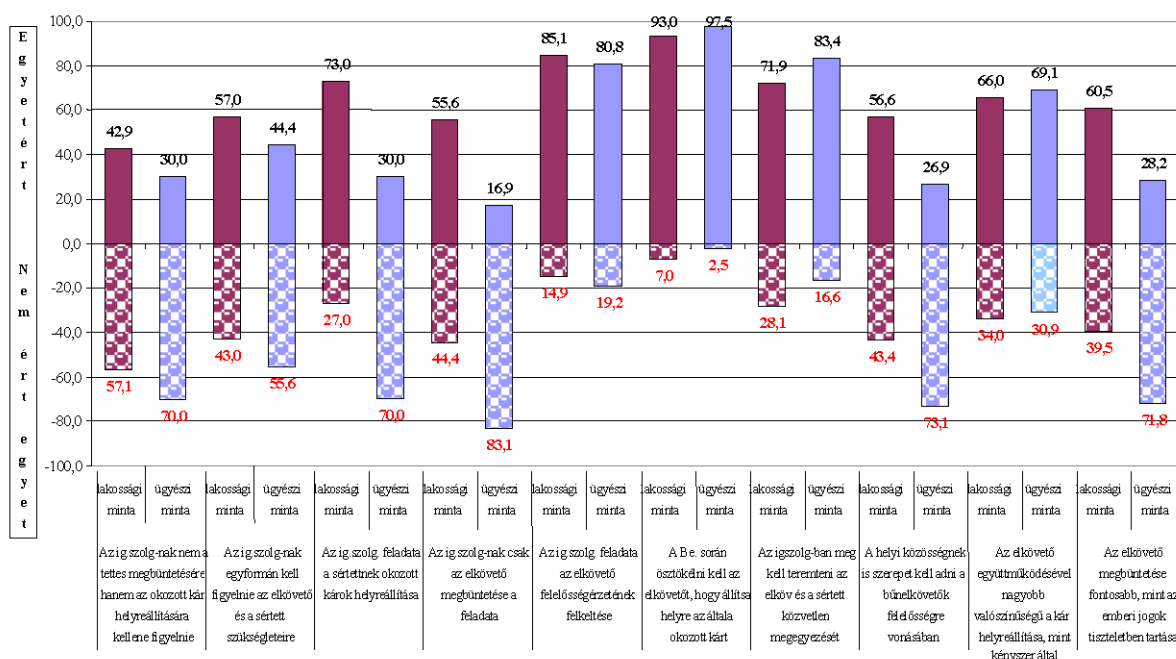
⁴³ A „nem tudja” és a „nincs válasz” nélkül számított adatok.

tást tapasztalunk az ügyészségi mintában az alkoholistákkal és a büntetett előéletű személyekkel kapcsolatosan. Ez nyilván arra is visszavezethető, hogy a lakossági megkérdezettek csak esetlegesen találkoznak ezzel a személycsoporttal, míg az ügyészségen dolgozók nap, mint nap. Kiemelést érdemel az ügyészségi mintában megkérdezettek magas intolerancia-szintje a – bármilyen előjelű – „gondolati elhajlásokkal” szemben, mely elutasítás a 30–49 éves korosztályban a legerősebb. A szélsőjobboldali vagy szélsőbaloldali gondolkodás problémájával ugyanis a lakossági megkérdezettek sokkal toleránsabbak.

3. Az igazságszolgáltatás feladatai

A felmérés során a büntető igazságszolgáltatás lehetséges feladatait – különös tekintettel a helyreállító igazságszolgáltatási feladatokra – egy blokkba foglaltuk, és arra kértük a vizsgálati személyeket, hogy ötfokozatú skálán jelöljék meg, hogy az adott állításban megfogalmazott feladatokkal egyetértenek-e vagy sem. Az alábbi grafikonon⁴⁴ jól láthatók azok a kérdések, amelyeknél a leginkább nyilvánvaló a lakossági és a szakmai vélemények azonossága vagy eltérése.

A lakossági és a szakmai vélemények eltérése a büntető igazságszolgáltatás lehetséges feladatairól (%)

Úgy tűnik, hogy a megkérdezettek erősen egyetértenek azzal, hogy a büntető igazságszolgáltatásnak jobban kellene szolgálni a sértettek érdekeit. Alig van különbség a két minta válaszai között a kárhelyreállítás és az elkövető és a sértett megegyezésének megítélésében, bár ha az adatokat részletesebben és más összefüggésekben is megvizsgáljuk, már nem ennyire egyértelmű a kép. A két mintában válaszolók egyformán ítélik meg az elkövetők ösztökélésének fontosságát az okozott kár helyreállítására, vagy felelősségérzetük felkeltésére. Nagyjából hasonlóan – körülbelül kétharmaduk – gondolja azt is, hogy az együttműködés nagyobb valószínűséggel vezet a kár helyreállítására, mint a kényszer alkalmazása. Ugyanakkor az elkövető és a sértett közvetlen megegyezésének lehetőségét a szakemberek nagyobb mértékben támogatják, mint a lakossági megkérdezettek. Ez egyrészt arra utal, hogy a szakemberek felismerték a mediációban rejlő ügyszám-csökkentés lehetőségét, másrészt viszont arra, hogy a la-

kosságnak részletesebb információk nyújtása szükséges a büntetőügyekben alkalmazható közvetítéssel kapcsolatosan.

4. Ismeretek a bűnözés és a büntetéskezelési gyakorlat valóságáról

A külföldi vizsgálatok eredményeihez hasonlóan⁴⁵, felmérésünk eredményei is a bűnözéssel és a büntetéskezelési gyakorlattal kapcsolatos ismerethiányról tanúskodnak. A szakemberek adekvátabb ismeretekkel rendelkeznek, mint a lakossági minta válaszadói – bár a szakemberek ismeretei sem tökéletesek ebben a körben. Az ügyészségi megkérdezettek 58,3%-ának értékelése szerint az elmúlt két év-

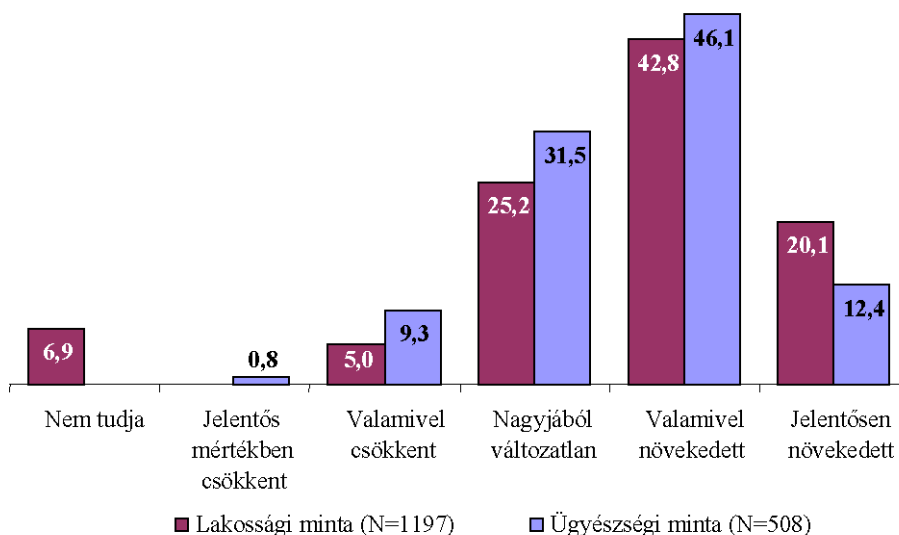
⁴⁴ A „nem tudja” és a „nincs válasz” eredményeket, valamint az „is-is” (egyet is ért meg nem is) válaszokat a fenti számításnál figyelmen kívül hagytuk.

⁴⁵ Lásd: British Crime Survey (BCS); Pfeiffer, Ch. – Windzio, M. – Kleinmann, M. (2005): *Media Use and its Impacts on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy*. European Journal of Criminology, Vol. 2 (3), pp. 259–285.

ben jelentősen növekedett a hazai bűnözés. Könnyen lehet, hogy ezt a benyomást az ügyészségre tagadhatatlanul nagyobb mértékben háruló terhek keltik, hiszen a vádhalasztás jogintézménye (a büntető igazságszolgáltatás bírósági szakaszának tehermentesítése érdekében) jelentősen megnövelte az ügyészségi feladatokat. Jelentős eltérést tapasztaltunk abban a vonatkozásban, hogy mit gondolnak a lakossági megkérdezettek a hazai bűnözés volumenéről, belső arányairól, és

dinamikájáról, valamint a jellemzően elkövetett bűncselekmények sajátosságairól. A lakossági mintában megkérdezettek 42,7%-a szerint az elmúlt két évben valamivel, 20%-uk szerint jelentősen növekedett a hazai bűnözés. Ugyanakkor, mintha az ügyészségi szakemberek sem lennének teljesen tisztában a kriminálstatisztikai adatokkal. Ez különösen azért érdekes, mert a bűnözés csökkenése nem csupán hazai jelenség, de hasonló tendencia zajlik világszerte.⁴⁶

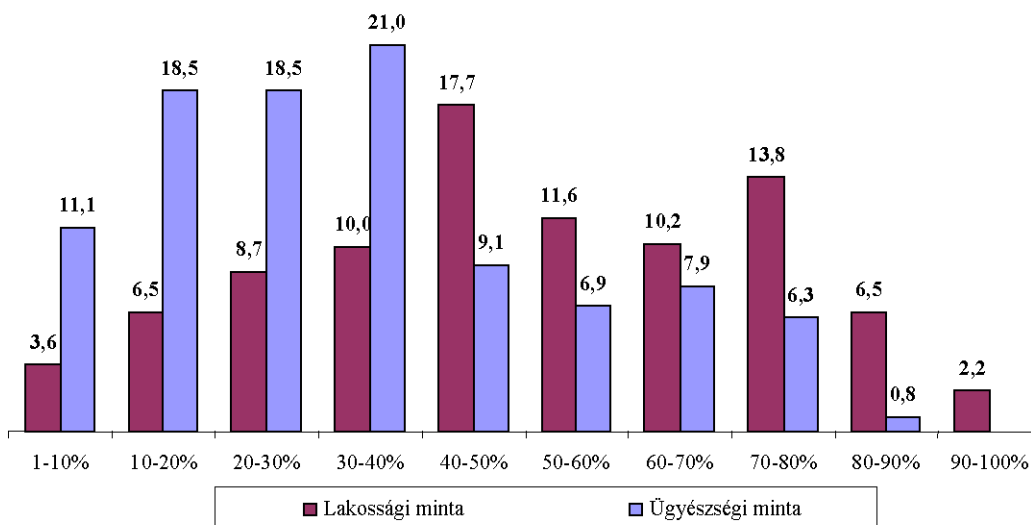
Az ismertté vált bűncselekmények számának elmúlt két évben történt változása Magyarországon a megkérdezettek szerint (%)

Külföldi kutatások már korábban is jelezték, hogy az erőszakos bűnözéssel kapcsolatos attitűdök határozzák meg azt, hogy az embereknek miként vélekednek a bűnözés egészéről. Ennek az a magyarázata, hogy a bűnözéssel kapcsolatos információforrást elsődlegesen a médiában megjelenő hírek képezik,

és a tömegkommunikáció az előfordulási gyakoriságukhoz képest kiemelkedően nagy számban foglalkozik az erőszakos bűncselekményekkel. Ebből is adódhat, hogy a megkérdezetteknek a valóságostól jelentősen eltérő ismereteik vannak a hazai bűnözés szerkezetéről.

„Tudomása szerint 100 bűncselekményből hány lehet erőszakos vagy erőszakkal fenyegetéssel elkövetett cselekmény?” kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása

⁴⁶ A bűnözés csökkenésének okairól és lehetséges magyarázatairól, lásd: Blumstein, A.: *The Crime drop in America*, illetve Tonry, M.: *Explaining European crime trends*. A plenáris előadások elhangzottak: The First Annual Stockholm Criminology Symposium: „Recognizing Knowledge to Reduce Crime and Injustice” June 15th–17th, 2006.

2004-ben az erőszakos bűnözés részaránya 8% volt, tehát a laikus megkérdezettek jelentősen, az ügyészségi szakemberek határozottan kisebb mértékben, de egyaránt túlbecsülik az erőszakos bűncselekmények nagyságrendjét. A lakossági megkérdezettek mindössze 3,6%-a, az ügyészségi válaszolók 11%-a jelölte meg helyesen az erőszakos bűncselekmények arányát.

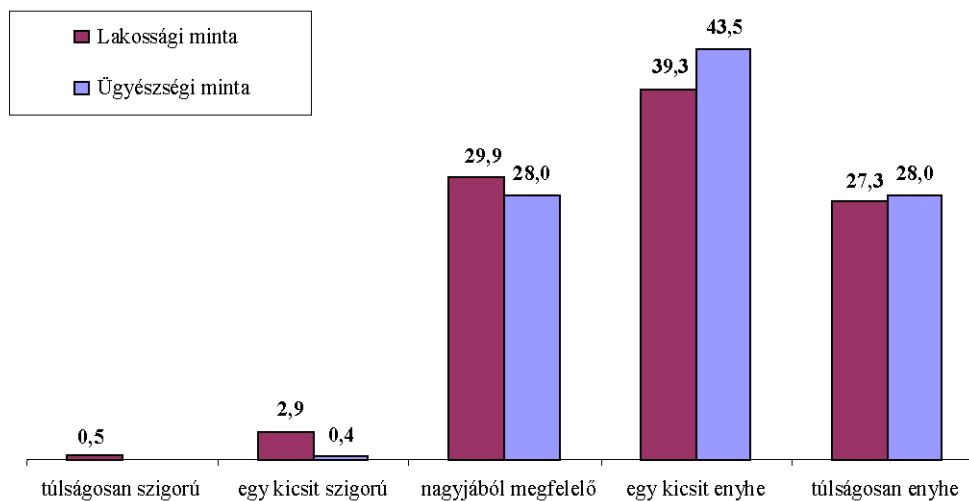
5. A bűncselekmények súlyáról és a jogkövetkezményekről alkotott vélemény

A hazai büntetés-kiszabási gyakorlatról a megkérdezettek igen kedvezőtlenül vélekednek – de nincs ez másként más országokban sem. E jelenség egyik lehetséges magyarázata, hogy az embereknek nincsenek megfelelő ismereteik a büntetés-kiszabási folyamatáról. Külföldi kutatási eredmények szerint az emberek hajlamosak punitív attitűdök kifejezésére, amikor széles értelemben vett általános és absztrakt kérdésekre kell válaszolniuk. Amikor azonban részletes információk is rendelkezésükre állnak bizonyos kérdések megítéléséhez, a leegyszerűsítő és punitív

megközelítés helyett, komplex és többféle, egymásnak ellentmondó szempontot is képesek érvényesíteni.⁴⁷ *Hough* ebből azt a következtetést vonja le, hogy az általános kérdéseknél mutatott punitív megközelítés enyhül, illetve eltűnik, amikor több információ áll a kérdezett rendelkezésére az adott ügyről.⁴⁸ *Hutton* szerint az absztrakt büntetéspártiság együtt él a közvéleményben az eseti ügyekben képviselt árnyaltabb, az igazságosság szempontjait jobban érvényesítő megközelítéssel.⁴⁹ Ez nem azt jelenti – mondja *Hutton* –, hogy a punitív megközelítés eltűnik az egyedi ügyek megítélésénél, ha több információ áll a megkérdezett rendelkezésére. Ugyanis, akkor, ha a többlet-információ azt jelzi, hogy az elkövető nagyobb veszélyt jelenthet a közösségre, akkor a közvélemény valóban nagyobb biztonságot igényel – akár a szabadságvesztés gyakoribb alkalmazásával.

Az ügyészségi minta nem reprezentatív voltának hangsúlyozása mellett is figyelemre méltó, hogy szakemberek még a lakossági véleményeknél is kevésbé elégedettek a hazai büntetés-kiszabási gyakorlattal. E jelenség okainak feltárását részletesebb kutatással lenne célszerű megvizsgálni.

A lakosság és az ügyészségi megkérdezettek véleménye a hazai büntetés-kiszabási gyakorlatról a megkérdezettek %-ában

A bűnözés alakulásával kapcsolatosan feltett kérdések után azt is megkérdeztük, hogy a vizsgálati személyek mit gondolnak arról, hogy a bűnözés (szerintük) kedvező vagy kedvezőtlen alakulása összefüggésben van-e a büntetés-kiszabási gyakorlattal. A büntetés-kiszabási gyakorlatról kialakított véleménynél feltételezhetjük, hogy a megkérdezettek úgy gondolják, hogy e két jelenség között összefüggés van,

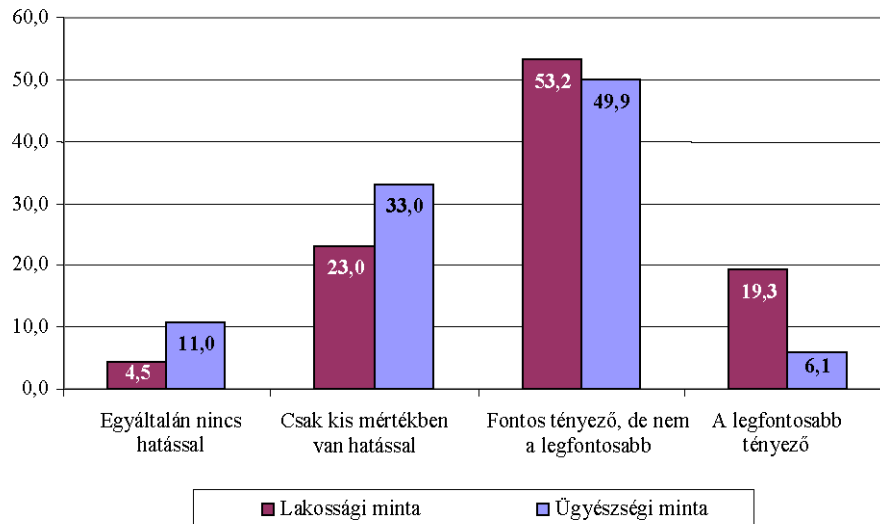
és a büntetés-kiszabási gyakorlat szigorodása szükségszerűen a bűnözés csökkenésével jár. Most eltekintünk a könyvtárnyi anyagot kitevő források ismertetésétől, amelyek éppen ennek az ellenkezőjét igazolják, inkább arra térünk át, hogy az előbb említett összefüggésről mit mutatnak a kutatás eredményei. (A megoszlások számításánál figyelmen kívül hagytuk a tartalmukban nem értékelhető válaszokat.)

⁴⁷ *Ashworth, A.–Hough, M.*: *Sentencing and the Climate of Opinion*. Criminal Law Review, 1996, pp. 776–787.; *Doob, A.–Roberts, J.V.*: *Public punitiveness and public knowledge of the facts: some Canadian surveys*. In: N. Walker–Hough, M. (eds): *Public Attitudes to Sentencing. Surveys from Five Countries*. Aldershot: Gower, 1988.

⁴⁸ *Hough, M.–Roberts, J.* (1998): *Attitudes to punishment: findings from the British Crime Survey*. Home Office Research Study 179, Research and Statistics Directorate Report, Home Office, Research and Statistics Directorate, London, 1998, pp. 69.

⁴⁹ *Hutton*: i. m, 12–13. o.

Van-e hatása a bírósági büntetékiszabási gyakorlatnak a bűnözés alakulására?

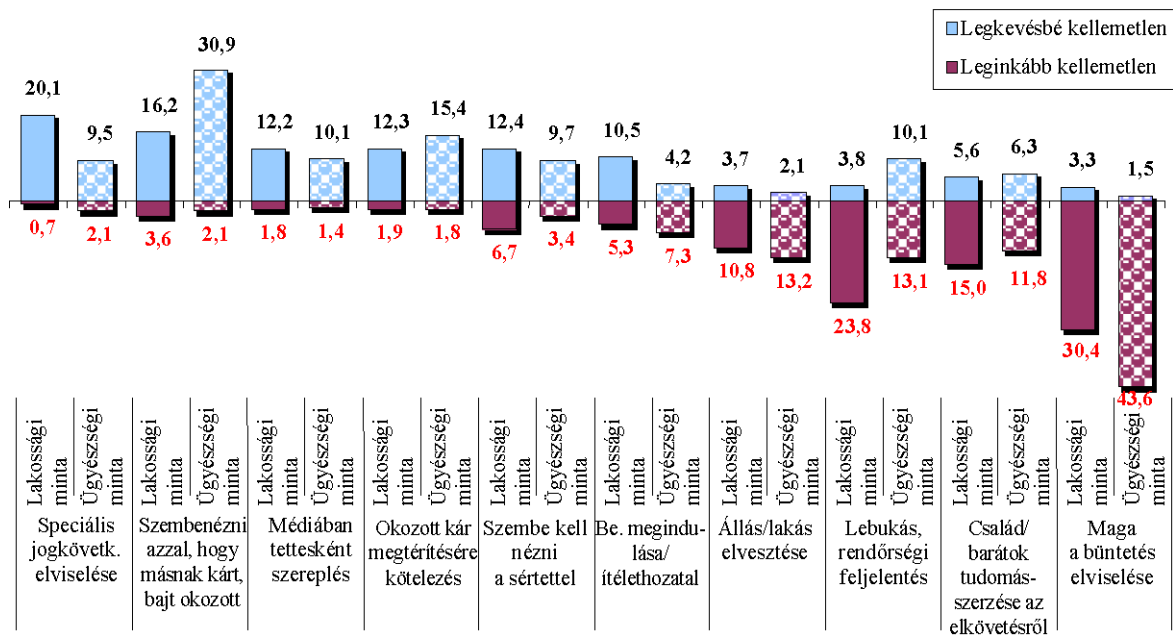
Az adatok igazolták várakozásainkat: a lakossági megkérdezettek több mint 2/3-a szoros összefüggést feltételez a büntetékiszabási gyakorlat és a bűnözés alakulása között. A lakossági megkérdezettek többsége tehát úgy gondolja, hogy az enyhe büntetékiszabási gyakorlat az egyik oka a bűnözés növekedésének. A megkérdezettek majdnem húsz százaléka a büntetékiszabási gyakorlatot a bűnözés alakulására a legfontosabb hatást gyakorló tényezőnek tekinti. Ez utóbbi csoportba tartozók háromnegyede ugyanakkor – a kérdőív egy másik kérdésre adott válaszában – egyetértett azzal, hogy az „emberek általában keveset tudnak arról, hogy mi történik a büntetőeljárás során”. Az ügyészségi minta válaszadóinak véleménye valamennyire eltér, valamivel több, mint a fele a megkérdezetteknek (56%) véli ezt az összefüggést meghatározónak, s jóval nagyobb arányban gondolják úgy, hogy nincs, vagy csak gyenge az összefüggés a büntetékiszabási gyakorlat és a bűnözés alakulása között.

Az adatok azt mutatják, hogy akik szerint az elmúlt két évben „valamivel növekedett” a bűnözés, azoknak a 22,9%-a, míg azoknak, akik szerint a bűnözés „jelentősen növekedett” 53,8%-a tartja a hazai büntetékiszabási gyakorlatot túlságosan enyhének. Hasonló összefüggést tapasztaltunk a szabadságvesztésre ítélt személyek számának alakulásáról alkotott véleménnyel: azok, akik úgy vélik, hogy a szabadságvesztésre ítélt személyek száma az elmúlt két évben csökkent, azok majdnem 40%-a gondolta azt is, hogy a büntetékiszabás túlságosan enyhe. Ezt

megegerősíti az ügyészségi mintában tapasztalt azon összefüggés, hogy azok a válaszolók, akik szerint az elmúlt két évben a szabadságvesztésre ítélt száma csökkent, azok vannak a leginkább meggyőződve arról, hogy a hazai büntetékiszabási gyakorlat túlságosan is enyhe.

A felmérés során megkérdeztük a vizsgálati személyeket arról, hogy mi a leginkább kellemetlen és mi a legkevésbé kellemetlen következménye a bűnelkövetésnek, illetve a szabadságvesztésre ítéletnek. Az alábbi grafikon – mindkét mintasokaságban – az első helyen történt választások százalékos megoszlását ábrázolja. Úgy tűnik, hogy az erre a kérdésre adott válaszok „rímelnék” a jogkövetés motívumaira adott válaszokkal, amelyeket a korábbiakban már elemeztünk. Nem kérdéses, hogy a megkérdezettek a szabadságvesztés büntetés elviselését érzik a legsúlyosabb jogkövetkezménynek. Ugyanakkor a két minta válaszainak megoszlása közötti különbség jól jelzi, hogy az ügyészségi megkérdezettek inkább tisztában vannak azzal, hogy a gyakorlatban milyen megterhelő a szabadságvesztés elviselése. A büntetés elviselését rangsorban a lebukás és a rendőrségi feljelentés követi a leginkább kellemetlen következmények sorában. Az értékelés között is tapasztalható eltérés a két minta válaszainak megoszlásában, amely nagy valószínűséggel annak az ügyészségi mintában válaszolóknál meglévő ismereteknek is köszönhető, hogy a rendőrségi feljelentést nem szükségszerűen követi a szabadságvesztésre ítélet, hiszen számos egyéb jogkövetkezmény is alkalmazható.

Mi a leginkább és mi a legkevésbé kellemetlen következménye a szabadságvesztésre ítélésnek a megkérdezettek szerint (%)⁵⁰

A korábbiakban tárgyaltuk, hogy a büntető igazságszolgáltatás feladatai között a megkérdezettek fontosnak tartják a kár helyreállításának ösztönzését és az elkövető felelősségérzetének erősítését. Jelen kérdés kapcsán szomorúan konstatáljuk, hogy e jogkövetkezményekkel kapcsolatos lakossági és szakemberi attitűdök azt is jelzik, hogy a bűnelkövetés ismertté válásával, vagy az elítéléssel szükségszerűen együtt járó morális következményeket kevésbé veszik számításba a megkérdezettek. Ez különösen azért sajnálatos, mert a következmények értékelése nem szűkíthető le a büntetés elviselésére, de ebben az erkölcsnek, mint a „társadalom közösségének bevett meggyőződéseit, normáit és értékeit tagjai viselkedéseit illetően a jó és a rossz, illetve a helyes és a helytelen dimenziójában”⁵¹ történő értékelésnek is szerepe van.

Úgy véljük, hogy a válaszok általánosabb viszonyulást is jeleznek, és „leértékeli” a jogsértő és az általa elkövetett bűncselekmény közötti pszichikus viszony befolyásolásának lehetőségét. A helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is a helyreállítás a központi fogalma – elsősorban azzal a kapcsolattal foglalkozik, amely a bűnelkövető és az általa elkövetett bűncselekmény között van. *Antony Duff* szerint a reakció nem arra a kárra reagál, amit a bűncselekmény okozott, hanem inkább a jogsértő személyére. Álláspontja szerint ezt a kapcsolatot kell erősíteni azzal, hogy az elkövetőben felkeltik a kár őszinte elismerésének a képességét, azt a felismerést, hogy a bűncselekmény elkövetésével másoknak bajt okozott, illetve erősítik benne a következmények helyreállítá-

sának szándékát. Ugyanis ez a folyamat képes csak arra – mondja *Duff* –, hogy az elkövető kapcsolatait megváltoztassa, és nem csupán a sértetthez (s nem utolsó sorban a sértett viszonyát az elkövetőhöz), de a közösség többi tagjához is.⁵²

Összefoglalás

Mindenkinek van véleménye a bűnről és a büntetésről. Ezek a megközelítések az átlagember számára általában nem dosztojevszkiji mélységűek, és legtöbbször nem is közvetlenül tapasztalt tényeken nyugszanak. Inkább általánosságban jelzik az életviszonyokkal, életkörülményekkel, a társadalmi rendtelenséggel, és rendezetlenséggel kapcsolatos aggodalmakat, semmint egyszerűen a bűnrel és a büntetéssel kapcsolatos véleményeket.

A felmérés eredményei jelzik, hogy – a szakmai tapasztalatokkal szemben – az átlagemberek jelentős része úgy véli, hogy folyamatosan és gyorsan növekszik a bűnözés. Jól látható, hogy a megkérdezettek kiemelkedő mértékben túlbecsülik az erőszakos cselekmények arányát és gyakoriságát az ismertté vált bűncselekmények körében. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy a politika, és a szakmapolitika szerinte Európában zászlajára tűzött néhány erőszakos bűncselekmény-típust, mint például a családi erőszakot, a gyermekek elleni szexuális cselekményeket, vagy a futball-erőszakot. Talán ennek a „fénytörésnek” esett áldozatul a bűnözés egészének összetételéről alkotott vélemény. Jelentős ismerethiányt tudunk azonosítani a büntetés-kiszabási gyakorlattal kap-

⁵⁰ A grafikon mindkét mintában az első helyen történt választások százalékos megoszlását ábrázolja.

⁵¹ *Pokol B.: Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalmakban.* [http://jesz.ajk.elte.hu/pokol23.html]

⁵² *Duff, A.: „Restorative Punishment and Penal Restoration”. Plenáris előadás a „Positioning Restorative Justice” c. konferencián. International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, 2001. szeptember 16–19., Leuven, Belgium*

csalatosan is. Sajnálatosnak véljük, hogy a súlyos erőszakos bűncselekményeknél is a megkérdezettek többsége úgy gondolja, hogy az ilyen cselekmények elkövetőit a hazai bíróságok nem szabadságvesztésre ítélik – azaz sokkal enyhébbnek gondolják a büntetés-kiszabási gyakorlatot, mint amilyen az a valóságban. E meggyőződést erősítheti a média bűnözésábrázolása, amely képből a bűnözés növekedésére és erőszakosabbá válására lehet következtetni. A kiemelkedően súlyos cselekmények részletes találása torzítja a létező bűnözésről kialakítható képet.

Ugyanakkor nem csak a tömegkommunikáció felelőssége annak biztosítása, hogy a polgárok ismerjék a valós tényeket. A kormányzat és a büntető igazságszolgáltatási szervezetek feladata, hogy olyan érthető és értelmezhető információkkal lássák el a közvéleményt, amelyből kiderül, hogy például a bíróság milyen tényeket értékeli a szankció-alkalmazásnál, milyen súlyú bűncselekményekkel kapcsolatosan, milyen fajta szankciókat lehet alkalmazni, és sorolhatnánk. Elengedhetetlennek tartanánk, hogy a nemzeti alaptanterv részletesen tartalmazza a büntető igazságszolgáltatással és annak működésével kapcsolatos ismereteket.

Számomra a fent említett hiányosság a kriminológusok mulasztását is jelzi: mintha a szakma ereje vagy elszántsága nem lenne elég átütő ahhoz, hogy a közvéleményt a valós helyzetről tájékoztassuk. A valós helyzet, a bűnözés stagnálását jelzi, ugyanakkor van néhány olyan bűncselekményi kategória, amelyben jelentős változást tapasztalhatunk: így különösen a közterületi és garázda jellegű cselekményeknél, illetve – a legszélesebben értendő – „bizalommal visszaéléssel” megvalósított bűncselekményeknél, amelyek akár a Büntető Törvénykönyv gazdasági, vagyon elleni vagy egyéb fejezeteibe tartozhatnak. Úgy tűnik, a '90-es évek elején, a bűnözés hirtelen megugrásánál, sikerült „alarmírozni” a közvéleményt, ezáltal forrásokat – bár soha nem elegendőt – allokálni a büntető igazságszolgáltatási szervezeteknek. Ma már mintha a szakma, illetve a politikusok kevésbé törődnének azzal, hogy a közvéleményt a valós helyzetről informálják.

Kutatásunk eredményei azt is igazolják, hogy a szabadságvesztés, illetve a szabadságvesztési tartamok növelése közkeletű válasz a bűnözésre, és az emberek jelentős része úgy gondolja, hogy punitív válaszokkal csökkenteni lehet a bűnözést. Ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy a megkérdezettek ezt nem az egyetlen lehetséges válasznak tekintik a bűnözésre. A lakossági attitűdök a szabadságvesztés szélesebb körű alkalmazására legalábbis ambivalensnek tekinthetők.

A tanulság levonható, és a feladatok egyértelműek: a büntetés-kiszabási gyakorlattal kapcsolatos ismeretek szélesebb körű terjesztésével is növelni lehet a közvélemény bizalmát a büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Hasonlóan fontos feladatnak gondoljuk a népszerű ismereteinek erősítését a hazai bűnözés tényleges alakulásával kapcsolatosan,

különös tekintettel a hazai erőszakos bűnözés terjedelmére és jellegzetességeire.

Kutatásunk eredményei átfogóbb szociálpszichológiai összefüggésekre is utalnak. Mindkét mintasokaság megkérdezetteinek többsége egyetértett azzal az állítással, hogy „a jogszabályok adta kiskapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat”. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy e „kiskapus” válasszal egyetértők relatíve magas aránya azt is jelzi, hogy nem csupán az átlagemberek, de a szakemberek is bizonytalanok a jogi és erkölcsi szabályok kollíziója esetén. Az lakossági mintában tapasztalt megoszlások alapján feltűnő volt, hogy relatíve milyen sokan hisznek a jog erejében, és milyen kevesen a vallás, erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében. „Azt a magatartási szabályt, amit egy mai társadalomban kényszerűen követni kell, ma már nem az erkölcsi normák mondják ki, hanem a jog szabályai – írja *Pokol Béla*.⁵³ Bármennyire is nem értünk egyet ezzel a kategorikus állítással, a magatartás-reguláló eszközök között a jog szerepének átértékelődését kétségtelenül észlelhetjük. Nem feltétlenül abban az értelemben, hogy a jogi formába öntött viselkedési szabály minden körülmények között követésre talál, inkább abban az értelemben, hogy „eltűnnek a gyepek” a magatartás-reguláló eszközök területei között, és ott is a jogi szabály érvényesülésére hagyatkozunk, ahol az erkölcsi szabály reguláló erejének kellene érvényesülnie, illetve elegendő is lenne, ha ez érvényesülne. A helyreállító igazságszolgáltatás témakörével a kérdés összefügg, hiszen ez a megközelítés – mint korábban részleteztük – nagyobb jelentőséget tulajdonít az egyéni morálnak, mint a következményeket a tettarányosság mércéjével mérő hagyományos igazságszolgáltatás.

A sértett „megjelenése” a büntető igazságszolgáltatásban részt vevő szereplők között, segít abban, hogy a bűncselekményt ne csak, mint az állam büntető hatalmának érvényesítésére alkalmas adó eseményt definiáljuk, hanem egy személyt ért kárként, sérelemként is. Ez teremti meg a lehetőségét annak, hogy értelmet kapjon a bűncselekmény elkövetésében manifesztálódó konfliktus, és a kezelő rendszer erre a konfliktusra (is) reagálhasson az alkalmazott jogkövetkezésménnyel.

Braithwaite szerint a szegény és a büntetés elvált egymástól, szükséges tehát a történeti kapcsolat helyreállítása.⁵⁴ Kétségtelenül tapasztalható módosulás e viszonyban, amelyet kutatásunk adatai is alátámasztanak. Mint azt korábban is említettük, az 1990-es évek, amikor a helyreállító igazságszolgáltatás elméletében is megjelent a „közösség” fogalma, új virágzást hoztak a helyreállító igazságszolgáltatási gondolkodás terjedésében, ugyanis ekkor kapcsolódott össze a helyreállító igazságszolgáltatás a közös-

⁵³ *Pokol*: i. m.

⁵⁴ *Braithwaite, J.: Crime Shame and Reintegration*. New York: Cambridge University Press, 1989

ségben való gondolkodással. *Braithwaite* feltételezte, hogy az intézményi feltételek átalakítása szükséges ahhoz, hogy a „befogadó megszégyenítés” mind a közösségben, mind az egyénben elérje a célját. *Braithwaite* tehát a megszégyenítésről, illetve a megszégyenülésről beszél. Úgy véljük, hogy a szégyenrel – akár megszégyenítés, akár megszégyenülés formájában – az egyén egyedül marad, bármennyire is hangsúlyozzuk annak reintegratív voltát. Ezért a részvételi demokráciára épülő modern társadalmakban inkább a felelősség, pontosabban a felelősségvállalás hangsúlyozandó, mert csak ennek fel- és elismerése után születhet felelős döntés, és a bűncselekménnyel okozott kár következményeinek reparálása. A felelősségvállalás azonban mindkét oldalon, tehát a bűnelkövető és a közösség részéről is fontos, a megbocsátáshoz – s ezzel a probléma valódi lezárásához – ugyanis önmagában nem elegendő a bocsánatkérés. Messzemenően egyet lehet érteni azzal a megfogalmazással, amely szerint helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés lehetőséget nyújt a sértettnek arra, hogy reparációhoz jusson, hogy biztonságérzete növekedjék, és arra, hogy le tudja zárni az ügyet magában. Ugyanakkor lehetőséget ad az elkövetőnek arra, hogy magába szálljon, és felmérje magatartásának az okait és következményeit, valamint arra, hogy valódi felelősséget vállaljon a tettéért.

Álláspontunk szerint nem a szégyen és a büntetés közötti történeti kapcsolat szakadt meg: a legtöbben azért nem követnek el bűncselekményt, mert azt erkölcsileg elítélik, és nem elsősorban azért, mert azt a jog tiltja és bünteti. A globalizálódó világban tehát a hangsúlyok áthelyeződnek át, és napjainkban a szankció céljának elérése érdekében szükségszerűen más elemeket kell előtérbe állítani. A szégyen eleme is szükségszerűen hozzátartozik a büntetéshez. A büntetés funkciója abban áll, hogy bekövetkezése megerősítse a norma érvényességét. A „büntetőjogi büntetés lehetővé teszi, szinte kiváltja a társadalmi rosszallást. A leleplezett tettet a büntetés teszi társadalmi üggyé: a leleplezés nyitja meg az erkölcsi rosszallás előtt az utat, és alkalmat ad a felháborodásra”.⁵⁵

Kutatásunk adatai a helyreállító igazságszolgáltatás lakossági elfogadottságát illetően vegyes eredményeket hoztak. A lakosok életkoruk, nemük és lakóhelyük függvényében eltérően ítélik meg a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek hasznát, és alkalmazásának szükségességét. Ugyanakkor a kérdésekre adott válaszok egybevetése alapján nyitottságot is tapasztaltunk, mely nyitottság sokkal szélesebb körű és célzott információk, valamint meggyőzés révén elfogadássá transzformálható. A szakemberi minta válaszaiból – bár a minta nem reprezentálja az ügyészségen dolgozó szakemberek teljességének véleményét – nagyon határozott támogatást kapott a jóvátétel és a helyreállítás gondolata. Az ügyészségi szakemberek pozitívan értékelik a helyreállító igazságszolgáltatás egyes elemeit, ugyanakkor jelentős bizonytalanság és félreértelmezés is azonosítható, amely azt is jelzi, hogy a szakmai továbbképzéseknél nagyobb hangsúlyt kell helyezni e kérdésekre, különös tekintettel a mediáció jogintézményére.

A helyreállító igazságszolgáltatás gondolatának terjedése – mint arra már korábban utaltunk – lehetőséget teremt a büntetőjogi reformfolyamatok felgyorsítására. Ezzel szemben *Strang* és *Sherman* úgy látják, hogy a sértetti igények és szükségletek kielégítése részleges reformokkal nem elérhető. Valószínűbbnek tűnik – írják –, hogy az új igazságszolgáltatási paradigma megköveteli az igazságszolgáltatás tudományának és értékeinek átalakítását annak érdekében, hogy a sértettet az elkövetővel és a közösséggel azonos szinten legyen képes értékelni.⁵⁶ *Gönczöl Katalin* még inkább kinyitja az optikát, és megfogalmazása arra utal, hogy a RJ megközelítés a demokrácia fejlődését is szolgálhatja, a társadalom „mentálhigiénés állapotának” javítását is eredményezheti: a „helyreállító igazságszolgáltatás tehát a konstruktív problémamegoldás és a társadalmi integráció eszközévé válhat. Ha jól működik, akkor ellensúlyozhatja a populizmusnak az indulatok által leegyszerűsített, az állami túlhatalmat gerjesztő, kirekesztő hatású reakcióit. A közösséggel számoló helyreállító igazságszolgáltatás a demokratikus fejlődést szolgálja azzal, hogy a közösséget nem kívülről hozza létre, hanem részese lesz a közösség létét biztosító szakadatlan változás folyamatának.”⁵⁷

⁵⁶ *Strang, H. – Sherman, L. W.: Repairing the Harm: Victims and Restorative Justice.* [http://www.sas.upenn.edu/jerrylee/research/rj_utah.pdf]

⁵⁷ *Gönczöl K.: Szolgáltassuk az igazságot!* In: Kovacsics J-né (szerk): *Egy élet az igazságügyi statisztikaszolgáltatásban.* Ünnepi kötet a 70 éves Vavró István tiszteletére. ELTE ÁJK., Budapest. 2006, 52–53. o.

⁵⁵ *Szabó A.: A bűn és a büntetés erkölcsi kérdései.* Főiskolai Figyelő, 1996/2. sz. 23. o.

A FIATALKORÚAK BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI TÖRVÉNYÉNEK KONCEPCIÓJA

Bevezetés

1. Bevezetés

Szabályozási modellek a fiatalkorúak büntetőjogában

A felnőtt bűnelkövetőkhöz képest a fiatalkorúak esetében a „más elbánásra” lehetőséget biztosító igazságszolgáltatási rendszer Észak-Amerikában és Európában a XIX. század második felében alakult ki. A „más elbánás” lényege: a nevelési eszme középpontba állítása, a speciális prevenció előtérbe helyezése, intézményi szinten a felnőtt bűnelkövetőktől elkülönülő büntető igazságszolgáltatási rendszer.

A XX. sz. elejétől kezdve az európai jogrendszerben a fiatalkorúak büntetőjogát következetesen az önállóság jellemzi. Az önálló szabályozás azt jelenti, hogy a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket általában külön törvény szabályozza, amelynek alkalmazása relatív, vagy teljes önállósággal rendelkező intézményrendszer feladata. Az önálló szabályozás egyik típusa a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvénye. Utóbbi olyan, a büntető kódexen kívüli külön törvény, amely nemcsak a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseket tartalmazza, hanem a rájuk vonatkozó büntetőeljárás és büntetés-végrehajtási szabályokat is (Ausztria, Lengyelország, Portugália, Svájc). Van olyan megoldás is, ahol a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvénye kiegészül családjogi és gyermekvédelmi rendelkezésekkel (Németország, Spanyolország). Az önálló szabályozás másik típusa, ahol a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi, büntető eljárásjogi és büntetés-végrehajtási szabályokat nem egy, hanem több külön törvény tartalmazza (Finnország, Franciaország, Egyesült Királyság, Olaszország). Bizonyos európai országokban a fiatalkorúak büntetőjogát viszont a relatív önállóság jellemzi. Ez azt jelenti, hogy az anyagi jogi rendelkezések az általános büntető törvényben kerülnek szabályozásra. Ezekben az országokban is elkülönült intézményrendszer feladata a fiatalkorúak büntetőeljárása és a büntetés-végrehajtás (Dánia, Görögország, Hollandia, Svédország).

Az önálló törvényben megjelenik, a fiatalkorra jellemző problémák komplex társadalmi szemlélete. Az önálló szabályozás kifejezi a fiatalkorúakkal szemben érvényesülő „más elbánást” a büntetőjogi felelősség és szankciók körében, a büntetőeljárás menetében és a büntetés-végrehajtás intézményrend-

szerében. Az önálló törvények ezért feltételezik a fiatalkorúak ügyességét, bíróságát és a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézményeit.

Szemben az önálló szabályozás európai modelljével hazánkban – és még néhány volt szocialista országban (Szlovénia, Csehország) – jelenleg egységes büntetőjogi szabályozás érvényesül. Ennek lényege az, hogy az általános büntető törvényben és büntetőeljárás törvényben foglalt szabályok a fiatalkorúakra is érvényesek néhány – többnyire privilegizáló – eltéréssel. A büntetőjogi felelősség és a fiatalkorúakkal szemben alkalmazott büntetőjogi szankciók tehát alapvetően megegyeznek a felnőtt korúakra vonatkozó rendelkezésekkel. Ennek következtében az intézményrendszer sem differenciált, hiányzik a fiatalkorúak ügyessége és bírósága.

Az Európa-szerte domináns önálló szabályozás és a hazánkban jelenleg érvényesülő egységes büntető törvény egymással ellentétes elméleti alapokra épülő eltérő modelleket testesít meg. A fiatalkorúakra vonatkozó jövőbeni büntetőjogi rendelkezések kialakításánál ezért először azt kell eldönteni, hogy a legújabb szociológiai, fejlődés-lélektani és kriminológia kutatások eredményeire, valamint a nemzetközi büntetőpolitikai ajánlásokra figyelemmel, szükség van-e hazánkban modellváltásra. Ezt a megfelelő modell kiválasztását követi a részletszabályok kidolgozása.

2. A hazai szabályozás történeti előzményei

Az I. Bn. és az 1913. évi VII. tv.

A hazai szabályozásban az 1908. évi 36. tc. (I. Bn.) teremtette meg a fiatalkorúak büntetőjogát. Kezdetben az önálló szabályozás jellemezte a magyar büntetőjogot, az említett I. Bn. tartalmazta a fiatalkorúakra vonatkozó anyagi jogi rendelkezéseket, amelyek kiegészültek az 1913. évi VII. törvénnyel, amely a fiatalkorúak bíróságára vonatkozó szabályokat tartalmazta.

Az I. Bn. a századforduló reformmozgalmainak elméleti és kriminálpolitikai tételeit tükrözte és a fiatalkorúak megkülönböztetett büntetőjogi megítélésén alapult. A „más elbánás” mindenekelőtt a Csemegi-Kódex klasszikus felelősségi feltételeinek és büntetési szankciórendszerének mélyreható átalkítását jelentette. A fiatalkorúak büntetőjoga a büntethetőség feltételeként bevezette a beszámíthatóság mellett a belátási képességet, azaz „a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettség” követelményét. A büntetőjogi felelősség feltétele tehát nemcsak a cselekmény bűnösségének felismerésére

* A szerző Ph. D (Hamburg), docens, ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék; tudományos munkatárs, MTA Jogtudományi Intézet

való képesség, hanem a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettség.

A felelősség feltételeinek átalakítása mellett az I. Bn. szakított a Csemegi-Kódex proporcionális büntetési rendszerével. Helyette azt vallotta, hogy „a gyermek kriminális állapotára nem a büntetés, hanem a nevelés gyakorolja a kellő hatást.” Ennek megfelelően kialakította a fiatalok nevelésére és védelmére irányuló szankciórendszert, amely figyelemmel volt a fiatalok személyiségére, egyéniségére, értelmi és erkölcsi fejlettségének fokára.

Az I. Bn. elvi jelentőségű újítása az intézkedések bevezetése volt. Az I. Bn. alapján dorgálást, próbára bocsátást, javító nevelést és utólagos javító-nevelést lehetett intézkedésként alkalmazni. Az intézkedések kiegészültek két büntetéssel, a fogházzal és államfogházzal. A büntethetőségi korhatárt el nem ért (12 éven aluli) büntettes gyermekekkel szemben, valamint a felelősséghez szükséges értelmi erkölcsi fejlettséggel nem rendelkező fiatalok elkövetőknél bírói intézkedéseket lehetett foganatosítani (a házi felügyeletet, a házi vagy iskolai fenyítés elrendeléseit, továbbá a javítóintézetbe utalást). A fiatalok felső határa a 18. év volt. A 20. életévig (ifjúkor) azonban átmeneti intézkedésként alkalmazhatóak voltak a fiatalokra vonatkozó nevelő intézkedések.

Az I. Bn. a maga korában Európában is korszerűnek tekintett szabályozást vezetett be, amelyet kiegészített a gyermek és ifjúságvédelem modern rendszerének megteremtése (1898. évi XXI. tc.). Különösen fontos az, hogy az állami gyermekvédelem a veszélyeztetett (anyagi, erkölcsi elhanyagottság), a fogyatékos és a beteg gyermekek mellett kezdettől fogva foglalkozott az inadaptált, azaz büntettes, antiszociális fejlődésirányú gyermekekkel is. A hazai szabályozásban a gyermekvédelem eszközei és a fiatalok büntetőjoga tehát szervesen összekapcsolódott.

Csalódást okozott azonban az I. Bn. végrehajtása. A bíróságok ugyanis elbogatellizálták a fiatalok büntetőügyeit, az értelmi-erkölcsi vizsgálat például a tízparancsolat felmondására redukálódott. A gyakorlati eredmények elmaradása azonban nemcsak a jogalkalmazók felkészületlenségére vezethető vissza. Az I. Bn. azon a maga korában haladónak számító, ma már azonban megdőlt elvi tételből indult ki, hogy a züllött és büntettes fiatalok átnevelhetők. Ezért széles körben alkalmazta a javító nevelést. Utóbbi célja a normál elmeállapotú fiatalok olyan „átnevelése”, amelynek eredményeként a társadalom hasznos tagjává válnak, csavargás helyett dolgoznak, azaz megjavulnak. Az I. Bn. a javító nevelés alkalmazásával a fiatalok büntettek asszimilációjára törekedett és ebben a novella alkotóit a legjobb szándék vezérelte. Csak mintegy 70 évvel később, a jóléti állam büntetőpolitikájának válságát követően vált Európa-szerte világossá az, hogy pusztán kényszerrel nem lehet átnevelni senkit – sem felnőtt korút, sem fiatalok. A nevelő jellegű szankciók sikere az érintett együttműködési kész-

ségtől függ. Ennek ellenére a javító nevelés bevezetése pozitív fejleménynek tekinthető. Alkalmazásával ugyanis sikerült csökkenteni a szabadságvesztés kiszabását fiatalok elkövetőknél és a munkára neveléssel javultak a fiatalok büntettes integrációs esélyei.

Az 1951. évi 34. tvr.

A háború után az 1951. évi 34. tvr. (Ftvr.) hatályon kívül helyezte az I. Bn.-t, valamint a fiatalok bíróságáról szóló szabályokat és azokat újakkal váltotta fel. Az anyagi jogi felelősség előfeltételeként törölte a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettség követelményét, lehetővé tette azonban a büntetőeljárás mellőzését, megszüntetését, illetve felmentő ítéletet akkor, ha a fiatalok – értelmének fejlettsége folytán – nem ismerhette fel cselekménye társadalomra veszélyességét. A javító nevelés mellé – az értelmileg fogyatékos fiatalok számára – bevezette a gyógypedagógiai nevelést, a büntetések körében pedig – a Btá. büntetési rendszerének megfelelően – a fogház és államfogház helyébe a börtönt léptette, azzal, hogy azt rendszerint a fiatalok börtönében kell végrehajtani.

Az Ftvr. módosítása tárgyában alkotott 1954. évi 23. tvr. értelmében a 12–14 éves fiatalokkal szemben mindig csak intézkedést lehetett alkalmazni, csak a 14 év feletti fiatalok elkövetőknél volt lehetőség büntetés kiszabására.

Az Ftvr. jelentőségét nem a benne foglalt rendelkezések, hanem a kodifikációs technika teszi kiemelkedővé. Elsőként és azóta is egyetlenként a magyar jogban a fiatalok büntetőjogi felelősségre vonásával kapcsolatos valamennyi szabályt önálló jogszabályba foglalt. Ezzel a speciális szabályok – anyagi és eljárásjogi – zárt rendszere általánosan érvényesült.

Az 1961. évi V. tv.

Az új átfogó szocialista büntető kódex, a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. tv. hatályon kívül helyezte az Ftvr.-t és a fiatalokra vonatkozó szabályokat beépítette magába a kódexbe.

Az 1961. évi V. tv. arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a büntetőjogi felelősség minimális életkori kritériuma a 14. életév. A 12–14 éves büntettekkel való foglalkozást áthelyezte az iskolai, iskolán kívüli és családi nevelés illetékességi körébe. A törvényalkotó szerint az ember a 14. életév betöltésével jut a cselekedek értékelésére és az annak megfelelő magatartás tanúsítására való képesség birtokába. Ez a *presumptio* kategorikus jellegű, azaz a 14. életév betöltése előtt senki sem rendelkezik büntetőjogi beszámítási képességgel, a 14. életév után azonban ez a képesség mindenkinél adott, kivéve, ha az ellenkezőjét bebizonyítják. Az 1961. évi V. tv. miniszteri indokolása egyértelművé tette, hogy a fiatalok esetében is az általános büntetőjogi szabályokat kívánja maradéktalanul érvényesíteni azoknak a körülményeknek a figyelembe vételével, ame-

lyek a fiatalkorúak társadalmi helyzetét, értelmi-pszichikai sajátosságát jellemzik.

Az 1961. évi szocialista Btk. szakított tehát a korábbi hazai szabályozás elveivel és kodifikációs technikájával:

– megszüntette a fiatalkorúak büntetőjogának tartalmi különállását azáltal, hogy mereven elutasította az értelmi fejlettség vizsgálatát,

– megszüntette a fiatalkorúak büntetőjogának önálló, komplex szabályozását és helyette a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket az általános részi szabályok egy fejezetében helyezte el. Az 1961. évi V. tv. eredményeként a fiatalkorú büntetés kiszabási tényezővé degradálódott.

Az 1978. évi IV. tv.

Az 1978. évi IV. tv. – a hatályos Btk. – az 1961. évi V. tv. szabályozását követte mind a tartalomban, mind a kodifikációs technikaiban. A hatálybalépés óta számos módosítás korrigálta a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket. Így ma már a Btk. a szankciók céljaként a fiatalkorú helyes irányú fejlődését jelöli meg. Rögzíti azt, hogy a szankciók alkalmazásánál elsőbbséget élveznek az intézkedések és azt is, hogy szabadságelvonás csak kivételesen alkalmazható. Az előrelépések ellenére azonban nem történt változás a felelősségre vonás szabályozásában és elmaradt a felnőttekétől markánsan elkülönülő szankciórendszer kialakítása is.

A fiatalkorúak büntetőeljárása

Az Ftvr. hatályon kívül helyezését követően nemcsak a fiatalkorúak büntetőjogának, hanem a fiatalkorúak büntetőeljárásának az önállósága is megszűnt. Az 1962. évi 8. tvr. az egységes eljárás elvét követte. A fiatalkorúak eljárását ugyan külön eljárásról szabályozta, de az lényegileg az alapeljárás mintáját követte. Ez összhangban volt az 1961. évi V. tv.-el. Megszűnt a fiatalkorúak bírósága és ügyészsége. A fiatalkorúak külön eljárása már ekkor rendelkezett egyes többletgaranciákról. Így például eljárási szereplővé vált a fiatalkorú törvényes képviselője és a fiatalkorúval szembeni büntetőtárgyaláson kötelezővé vált az ügyész részvétele. Mivel a tvr. a teljes büntetőeljárást szabályozta, a fiatalkorúak elleni előkészítő eljárásról is rendelkezett. Így többek között kimondta, hogy fiatalkorúval szembeni eljárásban védő részvétele már a nyomozás során is kötelező.

Az 1973. évi I. tv. követte az 1962. évi 8. tvr. szabályozását a tartalomban és a kodifikációs technikában is. A fiatalkorúak elleni eljárás továbbra is külön eljárásról nyert szabályozást. Az 1973. évi I. tv. a korábbiaknál nagyobb mértékben vette figyelembe az életkor jelentőségét. Ezzel áll összefüggésben az ún. „speciális bizonyítékok” máig hatályban lévő rendszerének kialakítása.

Az 1973. évi I. tv. szabályai a rendszerváltást követően jelentősen módosultak. Szabályozták a fiatalkorúakkal szembeni előzetes letartóztatás elrendelésének és foganatosításának feltételeit, rögzítet-

ték a felnőtt korúak és a fiatalkorúak elkülönítésének követelményét, valamint a törvényes képviselő és a védő értesítési kötelezettségét.

A hatályos Be. megtartotta a módosított 1973. évi I. tv.-nek a fiatalkorúak eljárására vonatkozó szabályait és azt kiegészítette a fiatalkorúakkal szembeni vádhalasztás intézményével. Emellett tovább szigorodtak a fiatalkorúakkal szembeni előzetes letartóztatás feltételei, újabb és szigorúbb elkülönítési szabályok léptek életbe. Az életkor specifikus büntetőeljárás feltétele a speciális szaktudás, amelynek megteremtésére a büntetőeljárás reformja során történt előrelépés. A hatályos Be. alapján fiatalkorúak eljárásában kötelező, hogy az egyik ülnök pedagógus legyen és bizonyítási eszközként kötelező beszerezni a pártfogó felügyelői környezettanulmányt. Nem követelmény azonban az, hogy a fiatalkorúak ügyét tárgyaló ügyész illetve bíró speciális szaktudással rendelkezzen. Szervezetileg sem létezik fiatalkorúak ügyészsége és bírósága.

A gyermekvédelemi és a büntető igazságszolgáltatási rendszer elszakadása

1945 után a büntetőjogi és büntető eljárásjogi szabályok új elvi alapokra helyezése mellett a gyermekvédelemben is új szemlélet érvényesülése figyelhető meg. Az ideológiától áthatott pedagógia misztifikálta a nevelést. Ennek szellemében 1960-tól kezdődően a sokfunkciós bentlakásos intézetek, a nevelőotthonok hálózata épült ki. Ettől kezdve érvényesül Magyarországon a nevelő otthonok és a javítóintézetek kettősége. A nevelő otthonok – a javítóintézethez hasonlóan – félzárt intézeti körülmények között kísérelték meg a szocializációs hibák korrekcióját.

A szocialista gyermekvédelem a fogyatékos, nehezen nevelhető, inadaptált, beteg, halmozottan hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyermekek problémáját egy rendszerben kívánta megoldani. A speciális szakhálózat – a nevelés-oktatási, a mentálhigiénés, a szociális és egészségügyi intézetek – csak részben épültek ki. A működő intézetekben is esetlegesen hasznosították a speciális szakértelmet, nehézkes volt a szakmák közötti koordináció.

Jelentős javulást hozott az 1997. évi XXXI. tv., amely a nemzetközi kötelezettségekre is tekintettel differenciálta az igénybe vehető gyermekvédelemi intézkedések körét: védelembé vétel, ideiglenes hatályú elhelyezés, átmeneti nevelésbe vétel, tartós nevelésbe vétel, nevelési felügyelet (lásd részletesen alább I. 1.1.). Noha a hatályos gyermekvédelemi törvény szociálpolitikai, gyermekvédelemi szempontból feltétlenül korszerűnek tekinthető, szakmailag hiányos. A gyermekvédelemi intézkedéseket érthető módon ugyanis nem a deviáns gyerekekre fogalmazták meg. Ennek ellenére nem kizárt a súlyosan deviáns gyermekekkel való hatékony speciális törődés, de ennek jelenleg hiányoznak a jogszabályi és intézményi feltételei. Utóbbiak megakadályozzák hogy a gyermekvédelem a szociális, pszichológiai, illetőleg

szocializációsan veszélyeztetett gyerekek számára megfelelő integrációs, esélyteremtő, gyógyító programokat nyújtson.

3. Nemzetközi elvárások

Az ENSZ és az Európa Tanács ajánlásai

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerére irányuló reformok tartalmát jelentős mértékben meghatározzák az ENSZ-nek és az Európa Tanácsnak a tárgykörben megszületett dokumentumai. Ezek a dokumentumok egyrészt a gyermek- és fiatalkori bűnözés visszaszorítást szolgáló preventív stratégiákkal és programokkal, másrészt a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének kialakításával foglalkoznak.

A fiatalkori bűnözés megelőzésével kapcsolatos ajánlások

A prevenció területén feltétlenül ki kell emelni a *Riyadi Irányelveket* (ENSZ irányelvek a fiatalkori bűnözés megelőzésére, Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency, UN General Assembly Resolution 45/112, 1990) és az *Európa Tanács R (2000) 20. sz. ajánlásait* (Korai pszichoszociális beavatkozás szerepe a bűnelkövetés megelőzésében, Role of Early Psychosocial Intervention in the Prevention of Criminality).

Mindkét dokumentum hangsúlyozza, hogy a fiatalkori bűnözésre és egyéb deviáns magatartásokra leginkább a családok, iskolai környezet, a lakóhely és a kortárs csoportok gyakorolják a legerőteljesebb hatást. Ezért a bűnelkövetést okozó vagy ahhoz közvetlenül hozzájáruló, illetve az ismételt bűnelkövetés kockázatát jelentő kriminogén tényezőkre (pl.: antiszociális attitűdök, kábítószer-élvezet, az ismeretek alacsony szintje, iskolai kudarc, szülői elhanyagolás) történő reagálás során a szélesebb, közösségi alapú stratégiáknak kell elsőbbséget biztosítani. A fiatalkori bűnözés ellen nem lehet önmagában a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerrel fellépni. Elkerülhetetlen az egészségügyi, a nevelési, a szociális és a jóléti szolgálatoknak és az igazságszolgáltatási rendszernek az együttműködése.

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerével kapcsolatos ajánlások

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének kívánatos fejlődési irányával összefüggésben az ENSZ a *Gyermek Jogairól szóló 1989. évi Egyezménye* mellett meghatározó dokumentum a *Pekingi Szabályok* (United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice). Az Európa Tanács legfrissebb útmutatása ezen a területen az *R (2003) 20. számú ajánlás* a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről.

Valamennyi említett dokumentum a fiatalkorúak büntetőjogának különállását, a felnőtt korú elkövetőkhöz képest „más elbánásra” lehetőséget biztosító büntető igazságszolgáltatás kialakítását valló irányzat álláspontjait tükrözi, illetve ezt tartja a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszere elvárt fejlesztési irányának.

Az említett nemzetközi ajánlásokból a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának kialakításával kapcsolatban az alábbi közös szempontok emelhetők ki:

- a fiatalkori bűnözésre való átfogó reagálásnak csupán része a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszere,
- a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének kerülnie kell a represszív megközelítést, a nevelésre és a reintegrációra kell koncentrálnia,
- a fiatalkorú elkövetőket megilletik ugyanazok az eljárási garanciák, mint a felnőtt korúakat,
- a fiatalkorúak esetében a szabadságvesztés csak végső eszköz lehet, és a büntetőjogi beavatkozások végrehajtási helyszíne, amennyire ez megoldható, az érintett lakóhelye, környezete kell, hogy legyen,
- a fiatalkori bűnelkövetésre való reagálásnak gyorsnak és következetesnek kell lennie,
- a fiatalkorú által elkövetett bűncselekményért való felelősséget ki kell terjeszteni a fiatalkorú szülőjére/szülőire is,
- amennyire lehetséges és ahol ez megfelelőnek látszik, a fiatalkorú bűnelkövetőkre irányuló intervenciónak magában kell foglalnia az áldozataikra és az érintett közösségre irányuló kárhelyreállítást.

4. A fiatalkorúak büntetőjogának reformjával kapcsolatos nézetek a hazai szakirodalomban

A fiatalkorúak büntetőjogával kapcsolatos hazai szakirodalmi álláspontok

A fiatalkorúak büntetőjoga reformjának szükségességét a '90-es évektől kezdődően többen is felvetették a hazai szakirodalomban. Ezek közül kiemelkedő *Nagy Ferenc* (MJ 1994/5) és *Lévay Miklós* (MJ 1994/6) tanulmánya, amelyek elvégezték az európai büntetőjog rendszerek fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseinek összehasonlító elemzését és kiszűrték azokból a szabályozás jelenleg irányadó közös tendenciáit. Ezeket *Nagy Ferenc* a következőkben foglalja össze:

- A fiatalkorúak büntetőjogának az elkülönülő, a repressziós beavatkozás helyett a nevelő karakterű szabályozása elkerülhetetlen.
- A fiatalkorúakkal szemben indokolt a rájuk jellemző sajátosságokat figyelembe vevő és lényegesen enyhébb szankciók alkalmazása.
- A fiatalkorúakra vonatkozó szabályok több országban kiterjednek a (18–21 éves) fiatal felnőttekre is.
- A felelősségre vonás feltételeként – más országokban – az életkor mellett a törvény megkívánja a megfelelő szellemi és erkölcsi érettség vizsgálatát is.

– A szabadságelvonással járó szankciók *ultima ratioként* kerülnek alkalmazásra és időtartamuk mindig határozott.

Szükségesek a büntetőeljárástól eltekintő más megoldások.

Bogár Péter, Margitán Éva és Vaskuti András (KJK 2005) a megvalósítandó reform szempontjából három kérdéskört tartanak kiemelt jelentőségűnek:

– A kiskorú elkövető érzelmi, szellemi és értelmi fejlődése vizsgálatának előírását a felelősség körében.

– A korosztályra jellemző ismérvekre reagáló differenciált szankciórendszer kialakítását.

– A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések kiterjesztését a fiatal felnőttekre.

A szerzők a fiatalkorúakra vonatkozó anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályokat is tartalmazó egységes törvény megalkotását támogatják. Felvevük továbbá az életkor szabályozásával kapcsolatos problémát, különösen az olyan 12 és 14 év közötti gyermekek szankcionálásának a kérdését, akik kiemelkedő tárgyi súlyú élet elleni cselekményeket követnek el. A három szerző véleménye szerint „megoldást kell találni [ezeknek a gyermekeknek] a szigorúbb szankcionálására”. A megoldás konkrét módjára nem tesznek javaslatot, de nem is foglalnak állást a büntetethez szükséges életkor leszállítása mellett.

A Kodifikációs Bizottság működése

A hatályos Btk. felülvizsgálatára és az új kódex előkészítésére 2001. március 14-én Bizottság alakult. A Bizottság megbízásából *Lévay Miklós* és *Csemáné Váradi Erika* tanulmányt készítettek a fiatalkorúak büntetőjogának reformjáról, amely megjelent a *Büntetőjogi Kodifikációban* (2002/1. sz.). A tanulmányban a szerzők állást foglaltak a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének megalkotása mellett. Ez tartalmazná a fiatalkorúakra vonatkozó anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályokat is. Továbbá a felelősségi szabályokra és a szankciórendszer átalakítására konkrét javaslatokat fogalmaztak meg.

Lévay Miklós és *Csemáné Váradi Erika* tanulmányát a Kodifikációs Bizottság 2001. decemberi ülésén megvitatta. A tanulmányban foglaltakat, valamint a Kodifikációs Bizottság álláspontját a jelen Konceptió fgyelembé veszi.

5. A gyermekkorúak és a fiatalkorúak bűnözése

A gyermekkorú és fiatalkorú bűnözés okai

Az Európa Tanács felmérése szerint a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözése az alábbi társadalmi, gazdasági folyamatokkal áll összefüggésben:

– a gyermekszegénység és a jövedelemkülönbségek növekedése,

– a válások számának emelkedése,

– a különböző pszichoaktív anyagok (alkohol és kábítószer) egyre fiatalabb korban és egyre többek általi kipróbálása,

– a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeinek szűkülése, emelkedő munkanélküliség a fiatal felnőttek körében, különösen a szakképzetlen, illetve alacsony szakképzettségű fiatal férfiak között,

– a társadalmi és gazdasági problémák és az ezekkel összefüggő bűnözés és erőszak koncentrációja bizonyos területeken, gyakran a szegények lakta belső városnegyedekben vagy a városszéli lakótelepeken,

– a pszicho-szociális zavarok növekvő kockázata a fiatalok, különösen a fiatal férfiak körében.

A gyermekbűnözés és fiatalkori bűnözés növekedése

Magyarországon a nem büntethető 14 éven aluli elkövetők száma 1996–2005 között évente 3689 és 4287 között volt. A gyermekkorú elkövetők száma 1997-ben volt a legmagasabb (4287). Az elmúlt 10 évet alapul véve a gyermekkorú elkövetők száma évente kb. 3800, ez a szám az utóbbi öt évben nem változott jelentősen (2001-ben 3730, 2002-ben 3959, 2003-ban 3553, 2004-ben 3963, 2005-ben 3697). Ez azt jelenti, hogy a gyermekkorú lakónépesség 2,2–2,6 ezreléke válik bűnelkövetővé.

Ehhez képest a fiatalkorú elkövetők 1996 – 2005 között évente 10 473 és 13 955 között volt. A fiatalkorú elkövetők száma 1997-ben volt a legmagasabb (13 955). Az elmúlt 10 évet alapul véve a fiatalkorú elkövetők száma évente kb. 12 000, ez a szám az utóbbi öt évben nem változott jelentősen (2001-ben 11 631, 2002-ben 11 689, 2003-ban 10 473, 2004-ben 12 325, 2005-ben 12 197). Ez azt jelenti, hogy tízéves időszakot áttekintve a fiatalkorú bűnelkövetőknek az összes ismertté vált bűnelkövetőkhöz mért aránya 8,8–11,8% között változott; a fiatalkorú lakónépesség 2,1–2,5%-a vált bűnelkövetővé.

A gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésének elemzésénél szem előtt kell tartani azonban e két korcsoport demográfiai változásait is. A gyermekkorú lakónépesség a 2001. és 2005. évet összehasonlítva, 6,9%-kal, a fiatalkorú népesség 4,5%-kal csökkent. A csökkenés – mindkét korosztálynál – a közbeeső években is folyamatos volt. Emellett a vizsgált időszakban jelentős dekriminalizációt hajtott végre (a korábban vétségnek minősülő vagyoni elleni bűncselekmények egy részét ugyanis az 1998-as Btk.-módosítás szabálysértéssé minősítette). E két szempont figyelembevételével megállapítható, hogy a gyermekkorúak bűnözése az elmúlt 10 évben stagnált, a fiatalkorúaké pedig hullámzóan ugyan, de emelkedett.

A gyermekkorú és fiatalkorú bűnözés jellemzői

A gyermekkorúak 81,1%–83,0%-a vagyoni elleni bűncselekményeket követ el, számuk 2005-ben 2999. Ezeknek több mint a fele lopás, 17,1%-a betöréses lopás, 3–6%-a rablás. Egyéb erőszakos bűncselekményt (pl. testi sértés, garázdaság stb.) mintegy 6–10%-ban valósítanak meg 14 éven aluli elkövetők. Az elmúlt 10 évben a 14 éven aluliak által 1–4 estben követtek el emberölést. A gyermekkorúak bűnözésén belül a legjelentősebb változás a személy

elleni bűncselekmények, különösen a súlyos testi sértések számának folyamatos emelkedése.

A vizsgált tíz éves időszakban a fiatalkorú elkövetők 63–70%-a vagyon elleni bűncselekményt követett el, az arányok „hullámzó” csökkenése mellett. Ezen belül 4358 lopást, 1346 betöréses lopást, 567 rablást fiatalkorú követett el. A fiatalkorú elkövetők mintegy 4%-a testi sértést, 2%-a közlekedési bűncselekményt követett el. Az elmúlt 10 évben évente 12–20 esetben fiatalkorúak szándékos emberölést követtek el.

6. A reform indokairól és céljairól

A reform indokai

A hazai történeti fejlődés és szakirodalom, valamint a nemzetközi kriminálpolitikai ajánlások áttekintése alapján egyértelmű, hogy a szabályozás elveit és a kiskorú elkövetőkkel szembeni különleges bánásmód eszközeit illetően a magyar büntető igazságszolgáltatás nem sokat fejlődött, sőt számos tekintetben visszalépett az I. Bn.-hez és a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. tv.-hez képest.

A fiatalkorúakra vonatkozó hatályos büntető anyagi és eljárásjogi szabályok a felnőttekre vonatkozó rendelkezések egyszerű adaptációjaként értelmezhetők. A jelenlegi szabályok nem veszik kellőképpen figyelembe a fiatalokra jellemző fejlődési sajátosságokat. Hiányzik a belátási képesség értékelése a büntetőjogi felelősség körében. Hiányoznak továbbá azok a speciálisan képzett szakemberek, akikre az eljárás résztvevőiként szükség lenne és hiányzik a gyermekvédelmi rendszer eszközeinek és a fiatalkorúak büntetőjogának az összhangja.

A reform céljai

A fenti hiányosságokra tekintettel a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi reform célja:

– a 18 év alattiak (továbbiakban kiskorú) büntető igazságszolgáltatására vonatkozó szabályanyag önállóságának helyreállítása és a fiatalkorú bűnözés komplex kezelésére alkalmas eszköztár megteremtése a hazai jogrendszerben.

– a kiskorúak jogi felelősségre vonásánál az életkori sajátosságokat figyelembe vevő életkori csoportok kialakítása. Újra kell gondolni mind a felelősség alsó határának, mind pedig felső határának meghatározását.

– a kiskorúak büntető felelősségének megállapítása során a beszámítási képesség mellett egy olyan felelősségi kategória bevezetése, amely lehetővé teszi a büntetőjogi felelősségre vonás alóli mentesülést azáltal, hogy a normális elmeműködés mellett értékeli a fejlődés fiatalkorra jellemző sajátos fázisát.

– a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának olyan kialakítása, amely egyszerre alkalmas a fiatalkorú bűnelkövetés és bűnisméltés megelőzésére, valamint a büntetett fiatalkorúak szocializációjának elősegítésére és integrációs esélyeinek növelésére.

– a fiatalkorúaknál alkalmazható szankciók céljának differenciálása. A nevelés és a megtorlás, mint büntetési célok mellett annak biztosítása, hogy a fiatalkorú szembesüljön az általa elkövetett cselekmény következményeivel. A felnőttek büntető jogának reformjával párhuzamosan a fiatalkorúaknál is cél, hogy az áldozat kompenzálását és a megsértett közösség kiengesztelését a büntetőjogi szankcionálás előfeltételének és részének tekintsük.

– a fiatalkorúak bűnözésére megfelelően reagáló szankciórendszer kidolgozása, amely a jelenleginél differenciáltabb eszköztárat biztosít a jogalkalmazó számára. Ennek során helyet kell adni a kárhelyre-állító igazságszolgáltatás elemeinek, így a kárjótételnek és a tettes sértett kiegyezésnek.

– a büntető anyagi jogi szabályok és a büntető-eljárás, büntetés-végrehajtási és gyermekvédelmi rendelkezések összhangjának megteremtése.

Az elkészült Koncepció jellege

A Koncepció a fiatalkorúak büntető anyagi jogi és eljárásjogi szabályanyagára vonatkozik. A Koncepció állást foglal alapvető büntetőpolitikai kérdésekben és meghatározza a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének belső szerkezetét. A Koncepció egyben kifejezésre juttatja, hogy a fiatalkorúak büntetőjogának reformja ki kell, hogy terjedjen az anyagi jog mellett a büntetőeljárás rendelkezésekre is. A Koncepció függeléke a normaszöveg javaslat. A további szakmai állásfoglalást igénylő kérdéseket a Koncepció rendszerint csak felveti, s azokra többféle szabályozási alternatívát kínál.

7. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének kódex jellege

A kódex-jellegű szabályozás jelentősége

A kódex-jellegű szabályozás lényege az azonos életviszonyokra vonatkozó rendelkezéseknek egy törvényben történő rendszerezett összefoglalása. A kódexek megalkotása a jogtörténetben vívmánynak tekintendő, hiszen a kódex a korábbi időszakokhoz képest egységes elvek mentén szabályoz. A normák átfogó rendszerbe foglalása, amely logikailag ellentmondásmentesen, áttekinthetően és az ismétléseket kerülve összegzi az adott jogterület anyagát, elősegíti a jogbiztonság kialakulását. A kódex nem csupán kompilációja a meglévő szabályoknak és nem is a különálló törvényekre utaló váz. Kódexalkotással a törvényhozó kifejezésre jutja egy adott normaanyag összefüggését, megteremti e normaanyag módszerbeli és terminológiai egységét.

A fiatalkorúak kódexének megalkotása modellváltást jelent

Az új Büntető Törvénykönyv kialakításánál a fiatalkorúak büntetőjogával kapcsolatban modellváltásra van szükség. Ennek a modellváltásnak a lényege a jogbiztonság követelményére tekintettel olyan intézményrendszer kialakítása, amely lehetővé teszi:

– a fiatalkorú bűnelkövetők társadalmi integrációját szolgáló nevelési és szociális funkciók, valamint a társadalom védelmének egyszerre történő megvalósítását,

– a „más elbánást” biztosító rendelkezésekben a helyreállító igazságszolgáltatás fokozott érvényesítését,

– a büntetőjogszabályok és a más kapcsolódó jogterületek közötti átjárhatóságot,

– a büntető anyagi jogi, eljárásjogi és büntetés-végrehajtási rendelkezések egymásra épülő szoros kapcsolatrendszerét, amely a fiatalkorú bűnözés kérdését komplexen közelíti meg.

A fenti célok leginkább a fiatalkorú büntetőjogának különállásával érhetőek el, azaz egy, az új Büntető Törvénykönyvön kívüli, a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásáról szóló törvény megalkotásával. Utóbbi tartalmazná a fiatalkorúakra és a fiatal felnőttekre vonatkozó büntető anyagi jogi és eljárási rendelkezéseket is.

A kódex-jellegű szabályozás előnyei

A fiatalkorúak büntetőjogát a közelmúltban Svájcban újraszabályozták. A reformot megelőzően a svájci büntetőjog a hatályos magyar szabályokhoz hasonlóan, az általános büntető törvény egy fejezetében rendelkezett a fiatalkorúakról. A reform során a svájci jogalkotó a külön kódexben történő szabályozás mellett döntött. Véleményem szerint az új svájci törvény indokolásában foglaltak a hazai jogalkotásra is irányadók és egyben kiemelik a kódex-jellegű szabályozás előnyeit.

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásáról szóló törvény megalkotása kodifikációs-technikailag és optikailag is kifejezi a fiatalkorú büntetőjogának különállását, azt, hogy a fiatalkorúak büntetőjoga nem része a felnőtt korúak büntetőjogának, attól egyértelműen elválik. A különállás egyúttal lehetővé teszi a fiatalkorúak büntetőjogának szorosabb kapcsolatát a gyermekvédelmi és családjogi szabályokkal.

Az anyagi és eljárásjogi rendelkezések egy törvényben történő szabályozása azt a büntetőpolitikai álláspontot érvényesíti, hogy a fiatalkorúakra alkalmazható jogkövetkezmények meghatározásánál a szankciók súlyosságának fokozatossága irányadó. Noha az ideiglenes büntetőeljárás intézkedések (pl. vádemelés elhalasztása) jogi értelemben nem minősülnek szankciónak, mégis a fiatalkorúakkal szemben igénybe vehető eszközök között fontos szerepet töltenek be. A diverziós megoldások és a büntetőjogi jogkövetkezmények közötti kapcsolatot az anyagi és eljárásjogi rendelkezések egy törvényben történő szabályozása egyértelműbbé teszi.

I. A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések

1. Az életkori határok szabályozása

Korábbi biológiai érés és későbbi társadalmi érés

A kiskorúak büntetőjogi felelősségének szabályozásánál jelenleg a törvény két életkori csoportot ismer: gyermekkorú és fiatalkorú személy. Az elmúlt évtizedek demográfiai és szociológiai vizsgálatai alapján két, az életkor meghatározását jelentősen befolyásoló folyamat figyelhető meg. Az egyik az *acceleráció*, azaz a biológiai érés felgyorsulása, amelynek eredményeként a gyermekeknél ma már átlagosan kb. 2 évvel korábban következik be a biológiai érés mint 100 évvel ezelőtt. A demográfiai kutatások a biológiai érést ma a 12. életévben határozzák meg. A másik az életkort érintő változás, a *posztado-leszcencia*, azaz a társadalmi érés kitolódása. Utóbbi folyamat az iskolázottság kitolódásával, a megváltozott munkaerő-piaci viszonyokkal és a párkapcsolatok átalakulásával összefüggésben azt eredményezi, hogy a felnőtté válás, azaz a szülőktől való anyagi és döntési függetlenedés későbbi időpontban következik be, valamikor 21 és 25 év között.

A korábbi biológiai érés és a társadalmi érés kitolódása egyszerre érvényesülő folyamatok, amelyet a jogalkotásnak is figyelembe kell vennie. A korábbi biológiai érés azt kívánja meg a jogalkotótól, hogy a jogrendszer figyelmeztető mechanizmusai elérjék már ezt a korosztályt is, azaz a 12 éveseket. Persze a szociológiai értelemben vett figyelmeztetés jogi megjelenítésénél azt is figyelembe kell vennie a jogalkotónak, hogy a biológiai érés és a szellemi-erkölcsi fejlettség között nincs közvetlen korreláció. Azaz a korábbi biológiai éresből nem feltétlenül következik a gyermek korábbi szellemi-erkölcsi érese. A jogi szabályozás kialakításánál ezért ügyelni kell arra, hogy a 12 éves gyermek nem feltétlenül rendelkezik belátási képességgel.

A társadalmi érés kitolódására szintén kell reagálnia a jogalkotónak. Itt elsősorban azt kell vizsgálni, hogy a 18 és 21–23 év közötti személy büntetendő magatartása inkább a fiatalkorúak bűnözésére, vagy a felnőtt bűnözésre jellemző ismérvekkel bír. Vannak olyan országok, ahol ezt minden egyes bűncselekmény vonatkozásában vizsgálni kell a jogalkalmazónak. Más megoldások inkább objektív kritériumok alapján határozzák meg azt, hogy a fiatal felnőttekre mely esetekben milyen, a fiatalkorúak büntetőjogában ismert kedvezőbb megoldás alkalmazható.

1.1. A 14 év alatti személyek – gyermekkorú személyek

A gyermekkor hatályos szabályozása

A hatályos Btk. a felelősség alsó határát a 14. életévben szabályozza. A 14 év alatti személyek vétokeptelenek, azaz 14 év alatti személlyel szemben sem büntetőjogi, sem szabálysértési szankció nem al-

kalmazható, mivel a gyermekkor büntethetőséget kizáró ok. A gyermekkorú személy magatartása jogi értelemben nem valósít meg bűncselekményt. A kriminológia a 14 év alatti személyek által megvalósított büntetendő magatartásokat gyermekbűnözésnek tekinti.

A gyermekvédelmi eszközök

A gyermekbűnözésre való reagálás jelenleg a büntetőjog hatókörén kívül történik. A családjog, a gyermekvédelem és a gyámügyi igazgatás rendelkezései lehet ilyen esetekben alkalmazni. A legfontosabb közigazgatási eszközök:

- védelembe vétel,
- ideiglenes hatályú elhelyezés,
- átmeneti nevelésbe vétel,
- tartós nevelésbe vétel,
- nevelési felügyelet.

A gyermekvédelem eszközei nem büntetőjogi értelemben vett szankciók, alkalmazásuknak nem feltétele a büntetendő magatartás. Az 1997. évi XXXI. tv. (Gytv.) elsősorban a veszélyeztetett, elhagyatott gyermekekre irányul. Így a települési önkormányzat jegyzője *védelembe veheti* a 14 év alatti személyt, amivel egyidejűleg részére családgondozót rendelhet ki. Utóbbi a gyermek gondozásának folyamatos segítségét, ellátásának megszervezését, a szülői nevelés segítségét szolgálja.

Ha a gyermek felügyelet nélkül marad, vagy testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését családi környezete vagy önmaga súlyosan veszélyezteti, és emiatt azonnali *elhelyezése* szükséges, a települési önkormányzat jegyzője a rendőrség, az ügyészség, a bíróság a gyermeket *ideiglenes*, a nevelésére alkalmas, azt vállaló szülőnél, más hozzátartozónál, illetve személynél helyezi el.

A gyámhivatal a gyermeket *átmeneti nevelésbe* veszi, ha a gyermek fejlődését családi környezete veszélyezteti, a veszélyeztetettséget az alapellátás keretében biztosított szolgáltatásokkal, valamint a védelembe vétellel nem lehet megszüntetni, továbbá ha a gyermek megfelelő gondozása családján belül nem biztosítható. Az átmeneti nevelésbe vétellel a gyámhivatal a gyermeket nevelőszülőnél – ha ez nem lehetséges – gyermekotthonban, illetve fogyatékosok vagy pszichiátriai betegek otthonában helyezi el.

A gyámhivatal a gyermeket *tartós nevelésbe* veszi, ha a szülő vagy mindkét szülő felügyeleti jogát a bíróság megszüntette, a szülő vagy mindkét szülő elhalálozott, vagy a gyermek ismeretlen szülőktől származik.

Ha az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermek egészségi vagy pszichés állapota következtében saját, vagy mások életét vagy egészségét közvetlenül veszélyeztető magatartást tanúsít, és ez csak teljes körű ellátásának azonnali, zárt körülmények közötti *nevelési felügyeletével* hárítható el, a speciális gyermekotthon vezetője a gyermeket személyi szabadságában korlátozhatja (pl. a gyermekotthon területét nem hagyhatja el, kijelölt helyiségekben kell tartózkodnia).

A gyermekvédelem felkészületlen a deviáns gyermekekkel való foglalkozásra

A Gytv. miniszteri indokolása hangsúlyozza, hogy a törvény célja olyan ellátó rendszer kiépítése, amelynek feladata a család támogatása a gyermek felnevelésében, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése, illetve a családjából kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítása. Az itt felsorolt öt gyermekvédelmi eszköz ezért a veszélyeztetett, elhanyagolt, elhagyott, hátrányos helyzetű, fogyatékos és beteg gyermekek segítésére, ellátásának és szükség szerinti gyógyításának biztosítására szolgál. Ugyanakkor a gyermekvédelem eszközei nem alkalmasak a deviáns gyerekekkel való törődésre. A jelenlegi szabályok szerint a gyermekvédelmi szakellátások keretében – amelyeknek fő célja a családpótlás és a gyermek fejlődésének elősegítése – kell megoldani a beilleszkedési és magatartási zavarokkal küzdő gyermek speciális családpótló ellátását. Elvileg nem kizárt, hogy a gyermekotthonokban, a nevelőotthonokban, a fogyatékosok és a pszichiátriai betegek otthonában a deviáns gyerekekkel foglalkozzanak, de ennek hazánkban jelenleg hiányoznak a jogszabályi és az intézményesített szakmai feltételei. A gyermekotthonok és a nevelőotthonok a megfelelő szakemberek hiányában nem tudnak mit kezdeni a hozzájuk kerülő deviáns gyerekekkel. E gyermekek szűrése és a sürgőszerű kezelése jelenleg megoldatlan.

A gyermekbűnözés és az életkori korhatár leszállítás

Tekintettel arra, hogy a gyermekkorúak által elkövetett büntetendő cselekmények 62%-át a 12–14 év közötti gyermekek követik el, továbbá arra, hogy a gyermekvédelem intézményei rendeltetésüknél fogva nem a deviáns gyerekekkel való törődésre irányulnak, felmerült a büntetőjogi életkori korhatár leszállításának a lehetősége különösen a kirívóan súlyos személy elleni bűncselekmények körében. Az életkori korhatár leszállítás a 12. életévre azt a büntetőpolitikai állásfoglalást tükrözi, hogy a társadalom védelme és a 12–14 év közötti elkövetőkkel szemben érvényesülő garanciális szabályok a legteljesebben a büntetőjogban valósíthatóak meg.

A gyermekbűnözés és az életkori korhatár fenntartása a tizennegyedik életévben

A büntetőjogi felelősség alsó határának leszállítása helyett *Lévay Miklós* és *Várad Erika* a gyermekvédelmi intézményrendszer továbbfejlesztését javasolják. Ez az álláspont különösen a nemzetközi összehasonlító adatokra tekintettel támasztható alá.

A büntethetőség alsó korhatárának vizsgálta alapján *Lévay Miklós* és *Várad Erika* megállapították, hogy Európában e vonatkozásban ugyan vannak eltérések, de a legtöbb európai országban a büntetőjogi felelősség kezdete a 14 év körüli életkor:

Az ország megnevezése	Az a kor, amely alatt a büntetőjogi felelősség kizárt
Franciaország	13 év
Spanyolország	16 év
Portugália	16 év
Belgium	16 év
Anglia	10 év
Svédország	15 év
Norvégia	15 év
Dánia	15 év
Németország	14 év
Svájc (szövetségi törvény)	7 év
Olaszország	14 év
Ausztria	14 év
Görögország	13 év
Csehország	15 év
Finnország	15 év
Lengyelország	13 év
Hollandia	12 év

A felelősség alsó határának meghatározását a szakirodalomban kétféleképpen szokták indokolni: egyrészt a biológiai – szociálpszichológiai érettséggel, másrészt az iskolai kötelezettség minimumával. Tekintettel az iskolai kötelezettség minimumának az elmúlt évtizedekben történt megemelésére számos Európai országban, a felelősség alsó határát is felemelték többnyire 16 évre. Az életkori korhatár leszállítása ellentétes lenne ezzel az európai tendenciával.

A Konceptióban megfogalmazott alternatív javaslat

A eltérő szakirodalmi álláspontokra tekintettel a Konceptió a büntetethez való alsó határának szabályozására alternatív javaslatot fogalmaz meg:

Az első megoldás a szándékos személy elleni cselekmények esetén, az életkori korhatárt leszállítja a 12. életévre. Ebben a megoldásban a 12–14 év közötti elkövetők felelősségét csak szűk bűncselekményi kör esetében lehet vizsgálni és a büntetőjogi felelősségre vonás feltétele a belátási képesség megléte. A 12–14 év közötti elkövetőkkel szemben büntetesként csak javítóintézeti nevelés alkalmazható, emellett bármilyen intézkedés kiszabása lehetséges.

A másik megoldás nem szállítja le a gyermekkor korhatárát, az marad továbbra is 14. év. Ennél a megoldásnál azonban a gyermekvédelmi intézmények alapos továbbfejlesztésére van szükség ahhoz, hogy a súlyosan deviáns gyermekkorú elkövetők számára is lehetőséget biztosítsanak a társadalmi integrációra és szocializációra.

1.2. A 12/14 és 18 év közötti személyek – fiatalkorú személyek

A fiatalkor hatályos szabályozása

A hatályos Btk. alapján fiatalkorú az a személy, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 14. életévét betöltötte, de a 18. még nem. A fiatalkor szabályozása a gyermekkor szabályozására épül: a fiatalkor kezdete a gyermekkor felső határát követő nap (14. születésnapot követő nap), vége pedig a nagykorúság elérése, azaz a 18. életév.

A fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezéseket jelenleg a Btk. VII. fejezete tartalmazza. Ezek a rendelkezések a felnőtt korúakhoz képest eltérő szabályokat fogalmaznak meg a büntetés kiszabási elvek, a szankciók és a mentesítés tekintetében. Azaz a hatályos jog a fiatalkorúaknál nem érvényesít speciális felelősségi rendelkezéseket. A fiatalkort kizárólag büntetéstani szempontból értékeli. Utóbbi területen, ezen belül is a végrehajtandó szabadságvesztés maximális tartamának szempontjából a hatályos jog a fiatalkorúak két életkori csoportját különbözteti meg:

- 14–16 év közöttiek és
- 16–18 év közöttiek.

A fiatalkor szabályozása a Konceptióban

Tekintettel arra, hogy a fiatalkor alsó életkori határa a gyermekkorhoz igazodik, a gyermekkor életkori korhatáránál fentebb megfogalmazott alternatív javaslat következtében, a fiatalkor életkori korhatára is alternatív javaslatot fogalmaz meg a Konceptió.

Az egyik megoldás szerint a fiatalkor életkori korhatára lesz a 12. életévre. Ez a módosítás azt eredményezi, hogy a szankciók alkalmazása szempontjából a jövőben a fiatalkorúak három életkori csoportja különböztethető meg:

- 12–14 év közöttiek,
- 14–16 év közöttiek,
- 16–18 év közöttiek.

A másik megoldás fenntartja azt a hatályos rendelkezést, amely szerint a fiatalkor kezdete a 14. életév.

1.3. A 18 és 21 év közötti személyek – fiatal felnőttek

A hatályos jog szemben az európai országok többségével nem ismeri a fiatal felnőttek kategóriáját

A hatályos törvény nem ismeri a fiatal felnőttek kategóriáját. Ezzel szemben szinte minden európai ország büntetőjoga bevezette mára a 18–21/23/25 éves elkövetői körnek a felnőttektől elkülönülő büntetőjogi megítélését. A nemzetközi kirminálpolitikai ajánlások is egyöntetűen szorgalmazzák a fiatal felnőtt életkori kategória bevezetését.

A *Pekingi Szabályok* és az Európa Tanács 2003/20. számú ajánlása (lásd fent Bevezetés 3. pont) a fiatal felnőttek büntetőjogi felelősségének megállapítása szempontjából rugalmasabb és az egyéni sa-

játosságokhoz igazodó megközelítést tart indokoltnak. Ezzel kapcsolatban az ET ajánlás kommentárja megemlíti, hogy az Európa Tanács számos tagállama (pl. Németország, Ausztria, Hollandia, Spanyolország, Portugália, Szlovénia, Horvátország és Litvánia) már jelenleg is érvényesíti ezt a rugalmas megközelítést. Így például Németországban és Horvátországban a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket alkalmazzák abban az esetben, ha a fiatal felnőtt elkövető erkölcsi és szellemi fejlettsége olyan, mint egy fiatalkorúé, vagy ha a bűncselekmény tipikusan a fiatalkori bűnözés jellemzőivel bír.

A nemzetközi tendenciákra és tapasztalatokra tekintettel a hazai szakirodalomban egyöntetűen megfogalmazódott annak igénye, hogy a fiatalkorúakra jellemző speciális szabályokat a fiatal felnőttekre is kiterjesszék.

A társadalmi érés kitolódása

A fiatal felnőttek eltérő büntetőjogi megítélésének alapja az elmúlt évtizedek fejlődés-lélektani és szociológiai kutatásainak eredménye, amely szerint a 18. életév nem jelent pontos cezúrát a fiatalkor és a felnőttkor határán. Az ember testi-lelki fejlődése a személyiségtől és a szociális környezettől is függő folyamat éles határok nélkül. Az elmúlt évtizedek fejlődés-lélektani vizsgálatainak eredményei azt igazolják, hogy a személyiség-fejlődés kitolódik, a fiatalok egyre később válnak mind személyükben, mind anyagilag önállóvá. A szocializálódás folyamata ma már elhúzódhat egészen a 25. életévig.

A fiatal felnőttkor felső határa

Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy egyáltalán hány éves korig terjed a fiatal felnőttkor. Az ENSZ ajánlásai ezt az életkori korcsoportot kiterjesztik a 25. életévig, az európai országok szabályozásában azonban inkább a 21. életév, mint felső határ a jellemző.

A fiatal felnőtt kor felső életkori határának meghúzásánál több szempontot is figyelembe kell vennie a jogalkotónak, így:

– A társadalmi érés függ az érintett társadalom gazdasági fejlettségétől. A fejletlenebb társadalmakban korábban lesz valaki felnőtt, míg a fejlettebb országokban később.

– A felnőtté válás kultúra-függő is. A társadalmi érés társadalmi rétegenként is eltérő; a szegényebb rétegekből származók korábban, a gazdagabb rétegekből származók később válnak felnőtté.

A fejlődés-lélektani kutatások fenti eredményei mellett arra is tekintettel kell lennie a jogalkotónak, hogy ez a korosztály a bűnözésben mindig fokozottan aktív.

A fejlődés-lélektani kutatások eredményeire, a nemzetközi szabályozásokra és a társadalomvédelem szempontjaira tekintettel a Konceptió a fiatal felnőtt kategória felső határát a 21. életévben jelöli meg.

A fiatal felnőttek büntetőjogának tartalma

Lévay Miklós és Váradi Erika többféle szabályozási megoldást vázolt fel a fiatal felnőttek büntetőjogának kialakítására. Egyes országok büntetőjoga valamilyeni fiatal felnőtt elkövetőre kiterjeszti a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket (pl. Ausztria). Ez gyakorlatilag a fiatalkor felső határának felemelését jelenti. Más országok meghatározott ismérvek fennforgása esetén a bíró, ill. ügyész mérlegelését kívánják meg minden konkrét ügyben. Ennek során az ügyész, illetve a bíró eldönti, hogy alkalmazhatók-e fiatal felnőtt elkövetőkre a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések, vagy a felnőtt korúak büntetőjogát kell alkalmazni (Németország, Horvátország).

Eltérően a fenti megoldásoktól a fiatal felnőttek bűnözési aktivitására tekintettel a Konceptió objektív feltételekhez köti a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseknek a fiatal felnőttekre való alkalmazását. Így:

- az elkövetett cselekmény ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő,
- az elkövető nem visszaeső fiatal felnőtt,
- nem bünszervezet tagjaként követte el a cselekményt.

Ezekben az esetekben a fiatal felnőttekkel szemben a fiatalkorúak büntetőjogában ismert jogkövetkezményeket lehet alkalmazni a javítóintézeti nevelés és a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének kivételével. A gyakorlatban a kedvezmény a fiatal felnőttek számára az 5 évnél nem súlyosabban büntetendő cselekmény elkövetésekor a vádemelés elhalasztásának lehetőségében jelenne meg, egyébként pedig a szabadságvesztés csökkentett maximális tartamában.

2. A belátási képesség (discernement) mint új felelősségi feltétel

A nemzetközi ajánlások és a hazai szakemberek is támogatják a belátási képesség bevezetését

Részben az ENSZ követelményeiben (*Pekingi Szabályok*), részben pedig számos országban jogi előírás az, hogy a fiatalkorú bűncselekményének elbírálása során figyelemmel kell lenni az elkövető értelmi, erkölcsi, szellemi érettségére (együttesen belátási képesség). Mint korábban már említettem a hazai jogi szabályozás is tartalmazta ezt a követelményt a második világháború előtt. Az elmúlt két évtizedben pedig többen szorgalmazták visszaállítását [*Tokaji KJK* 1984; *Lévay/Váradi BKod.* 2002/1; *Bogár (Margitán) Vaskuti KJK* 2005].

A hazai szakemberek egyöntetűen szükségesnek tartják a belátási képesség, mint felelősségi kategória újra bevezetését. A 2001. decemberében tartott kodifikációs bizottsági ülés, amely Lévay Miklós és Váradi Erika javaslatait vitatta meg, szintén támogatta a belátási képesség, mint új felelősségi kategória bevezetését a magyar büntetőjogba.

Egyetértek azokkal a hazai szakemberekkel, akik az értelmi-erkölcsi fejlettség felelősségi feltételként való bevezetése mellett érvelnek. A feltétel bevezetésével a jogalkalmazás során a jelenleginél nagyobb

lehetőség nyílna az egyéniesítésre, a differenciált elbírálásra, különös tekintettel azoknak a fiatalok számára, akik a mai szakértői minősítések szerint pszeudodebilek, közepesen súlyos gyengeelméjűek vagy ezekhez hasonló állapotúnak minősülnek.

Az értelmi-erkölcs fejlettség felelősségi kritériumkénti szerepeltetése esetén rendelkezni kell arról:

- mely korosztálynál jelent e kritérium büntethetőségi akadályt,
- az értelmi-erkölcsi fejlettség hiánya milyen büntethetőségi akadályt jelent,
- az értelmi-erkölcsi fejlettséggel nem rendelkező fiatalokkal szemben milyen jogkövetkezmények alkalmazhatóak.

A belátási képesség és az életkor

Sem a hazai szakirodalomban, sem a külföldi szabályozásokban nem merült fel, hogy a belátási képesség vizsgálatát a fiatalok meghatározott korosztályára kellene szűkíteni, például a 14–16 évesekre. Tekintettel arra, hogy a belátási képesség vizsgálata azon a kriminálpszichológiai illetve kriminál-szociológiai gondolon alapul, hogy a fiatalok társadalmi érettsége gyakran inkább a gyermekéhez, mint a felnőttéhez áll közel, nem indokolt a belátási képesség leszűkítése a fiatalok meghatározott csoportjára. A Koncepció ezért a belátási képességet, mint büntethetőségi feltételt az összes fiatalra kiterjeszti.

A belátási képesség tartalma

A belátási képesség vizsgálata a gyakorlatban komplex vizsgálatot igényel, amely a fiatalok szellemi és erkölcsi érettségét, valamint önkontrollját egyszerre elemzi.

A szellemi érettség alatt a fiatalok azon kognitív képességét értik, amely alapján képes megérteni a különbséget jogos és jogtalan között. A szellemi érettség vizsgálata tehát az intellektuális jellemzők vizsgálatát jelenti, azaz annak megállapítását, hogy a különböző előírások között képes-e a fiatalok differenciálni, aszerint hogy az adott előírás megsértése milyen típusú és súlyú szankciót vonhat maga után. Az erkölcsi érettség vizsgálata ezzel szemben a bűn, a bűnösség megélésének élményét jelenti, illetve az alapvető normákkal való azonosulás színvonalát. Az önkontroll vizsgálata pedig a „rossz”-nak való ellenállás képességét méri, tehát hogy rendelkezik-e a fiatalok kellő belső tartással és saját magatartásának megfelelő kontrolljával ahhoz, hogy a felismert normának megfelelő magatartást tanúsítson. Az önkontroll vizsgálata tehát a külső és belső kényszereknek való ellenálló képességet méri.

A német bírói gyakorlat a következő 10 szempontot vizsgálja a belátási képességnél, amelyek a jövő magyar bírói gyakorlata számára is irányadóak lehetnek:

- reális életterv,
- képesség az önálló, indokolt döntésre,

- képesség a jövőre is figyelmet fordító gondolkodásra,
- képesség az érzelmek értelemnek történő alárendelésére,
- a személyiség bizonyos fokú önállósága a szülőkkel szemben,
- önállóság az egykorú csoport tagjaival szemben,
- napi feladatok önálló intézése,
- képesség a tartós kötődésre,
- felnőtt szexualitás,
- reális beállítottság az iskola ill. a munka vonatkozásában.

Belátási képesség és feltételes büntetőjogi felelősség

A belátási képesség mint felelősségi kritérium bevezetése a fiatalok büntetőjogi felelősségét feltételes felelősséggé változtatja. Utóbbi azt jelenti, hogy minden egyes esetben vizsgálni kell, hogy a fiatalok terhelte elérte-e azt a szellemi-erkölcsi érettséget, amely a büntetőjogi felelősség megállapításához szükséges. Fiatalok terhelte esetén a bíróság hivatalból köteles a belátási képesség vizsgálatára.

Belátási képesség hiánya esetén alkalmazható intézkedések

Amennyiben a bíróság arra a következtetésre jut, hogy az egyébként normális elmeműködésű fiatalok elkövető a vád tárgyát képező cselekmény belátáshoz szükséges szellemi-erkölcsi érettséggel nem rendelkezett, akkor vele szemben intézkedésként fiatalok pártfogó felügyeletét alkalmazhatja (lásd alább).

3. A fiatalok büntetőjogának jogkövetkezményi rendszere

A fiatalokkal szemben alkalmazható szankciók célja

A jogkövetkezmények rendszerének kialakítása során a fiatalokra alkalmazható jogkövetkezményeket úgy kell meghatározni, hogy a szankciók súlyosságában a fokozatosság érvényesüljön. A fokozatosság alapja a fiatalokkal szemben alkalmazott szankció célja.

A hatályos törvény a fiatalokkal szemben alkalmazott szankció elsődleges céljaként a fiatalok helyes irányú fejlődését jelöli meg. Ehhez képest a büntetőjogi szankciók általános célja, a generális és speciális prevenció csak másodlagosak. A hatályos rendelkezések alapján a szankciók alkalmazásánál ezért a fiatalok elkövető esetében az intézkedések élveznek elsőbbséget, és velük szemben a szabadság-elvonás csak kivételesen alkalmazható.

A Koncepció az ismertett hatályos rendelkezésekkel egyetért, de azokat a nemzetközi ajánlások szellemében kiegészíti. A korábban ismertett nemzetközi büntetőpolitikai ajánlások kiemelik, hogy a fiatalok bűnelkövetőkre irányuló intervenciónak magában kell foglalnia az áldozatokra és az érintett közösségre irányuló kárhelyreállítást is. A fiatalokkal szemben igénybe vehető szankciókat úgy

kell ezért meghatározni, hogy a fiatalok szembe-süljön az általa elkövetett cselekmény következményeivel. A felnőttek büntetőjogának reformjával párhuzamosan a fiataloknál is cél, hogy az áldozat kompenzálását és a megsértett közösség kiengesztelését a büntetőjogi szankcionálás előfeltételének és részének tekintsük.

A fiatalokkal szemben alkalmazható szankciók rendszere

A fokozatosság alapján a Konceptió az alábbi szankciófajtákat különbözteti meg (a dőlt betű jelöli az új szankció fajtákat):

a) szabadságelvonással nem járó, nevelő intézkedések

– *fiatalok pártfogó felügyelete.*

b) szabadságelvonással nem járó, egyéb intézkedés – elkobzás,
– vagyonelkobzás.

c) szabadságelvonással járó intézkedések – zárt intézeti gyógykezelés,
– kényszergyógyítás.

d) szabadságelvonással nem járó büntetések – *próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztés,*
– közérdekű munka,
– pénzbüntetés,
– próbára bocsátás pártfogó felügyelettel,
– közügyektől eltiltás,
– foglalkozástól eltiltás,
– járművezetéstől eltiltás,
– kitiltás,
– kiutasítás.

e) szabadságelvonással járó büntetések – végrehajtandó szabadságvesztés,
– *részben felfüggesztett szabadságvesztés,*
– javítóintézeti nevelés.

A Konceptió a fiataloknál is érvényesíti azokat az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének Konceptiójában megfogalmazott elveket, amely szerint elsősorban szabadságelvonással járó és szabadságelvonást nem tartalmazó szankciók között kell különböztetni, valamint, hogy a büntetés szemben az intézkedéssel felelősségi szankció. Ennek megfelelően a hatályos Btk. VII. fejezetében felsorolt szankció típusokat át kell csoportosítani: a jelenleg intézkedésként szabályozott javítóintézeti nevelés és próbára bocsátás büntetéssé minősül. Ez összhangban áll a hatályos Be. rendelkezéseivel is, amely szerint a bíróság a javítóintézeti nevelést és a próbára bocsátást bűnösséget megállapító ítéletben mondja ki.

Szabadságelvonással nem járó, nevelő intézkedések

A hatályos Btk.-hoz képest új intézkedés típusként kerülne bevezetésre a fiatalok pártfogó felügyelete, amelyet önállóan az ügyész is alkalmazhat a nyomozás megszüntetése, illetve a vádemelés elhalasztása mellett. Ez az intézkedés azoknak a fiataloknak az integrációját segíti, akiknek közvetlen környezete megfelelő, ezért nem indokolt a fiatalok kiemelésé.

A fiatalok pártfogó felügyelője környezettanulmányt készít, amelyben javaslatot tehet az ügyész vagy bíró számára a fiatalok elölírandó magatartási szabályokra. A fiatalok pártfogó felügyelőjének javaslatát figyelembe véve az ügyész, vagy a bíró írja elő a fiatalok számára a magatartási szabályokat, amelyek betartását a fiatalok pártfogó felügyelője rendszeresen ellenőrzi. Magatartási szabályként az ügyész, vagy a bíró előírhat kárjótételre kötelezést, javító nevelő foglalkozáson való részvételt vagy közösségi munka végzését is. A fiatalok pártfogó felügyelője figyelemmel kíséri a fiatalok életvezetését, az iskolai előmenetelét, magatartását, ellenőrzi a családi és baráti környezetét. Kialakítja és/vagy befolyásolja a fiatalok szabadidős programját.

A fiatalok pártfogó felügyeletének tartama 1–3 évig terjed. A fiatalok pártfogó felügyeletének eredményes eltelte a büntetőeljárást megszünteti. A vádemelés elhalasztásának esetében a fiatalok pártfogó felügyeletének elrendelése kötelező.

A fiatalok pártfogó felügyelete abban különbözik a felnőtt korúak pártfogó felügyeletétől, hogy az utóbbi mindig büntetéshez kapcsolódik, azaz járulékos szankció. Ezzel szemben a fiatalok pártfogó felügyelete önálló intézkedés és nem feltétlenül szükséges hozzá beszámítási képesség. A belátási képességgel nem rendelkező, és ezért felelősségre nem vonható fiatalokkal szemben is lehet alkalmazni. Hasonlóság a fiatalok pártfogó felügyelete és a felnőtt korúak pártfogó felügyelete között az, hogy mind a kettő esetében az ügyész, illetve a bíró a helyreállító igazságszolgáltatás elemeit magában foglaló magatartási szabályokat határozhat meg.

Szabadságelvonással járó és egyéb intézkedések

A szabadságelvonással nem járó, egyéb intézkedések és a szabadságelvonással járó intézkedések megegyeznek a hatályos Btk.-ban ismert ilyen intézkedésekkel. A vonatkozó részletszabályokat nem kell módosítani.

Szabadságelvonással nem járó büntetések

A felnőtt korúak büntetőjogához hasonlóan a fiatalok bűnelkövetők szabadság elvonás nélküli szankcionálásának egyik legfontosabb eszköze a próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztés. Ennek a büntetésnek az indokai és részletszabályai megegyeznek a felnőtt korúak büntetőjogában megnevezett indokokkal és részletszabályokkal.

A fenti felsorolásban szereplő további szabadságelvonással nem járó büntetéseket a hatályos Btk. is ismeri, azok szabályozása megfelelő, ezért a részletszabályok megváltoztatására nincs szükség.

Szabadságelvonással járó büntetések

A Konceptió három, szabadságelvonással járó büntetést szabályoz: a végrehajtandó szabadságvesztést, a részben felfüggesztett szabadságvesztést és a javítóintézeti nevelést.

Ezek közül a végrehajtandó szabadságvesztés a legsúlyosabb büntetés. Erre tekintettel a végrehajtandó szabadságvesztés tartamának szabályozásánál a hatályos Btk. is különböztet a 14–16 év közötti, illetve a 16–18 év közötti fiatalok között. Ezt a megkülönböztetést a jövőben is indokolt megtartani. A Konceptió ezt azzal egészíti ki, hogy a 16. életévét be nem töltött fiatalokkal szemben végrehajtandó szabadságvesztés csak súlyos, szándékos bűncselekmény (legalább öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény) elkövetése miatt szabható ki, illetve, ha az elkövető visszaeső. Ezzel a Konceptió azt a kriminálpolitikai állásfoglalást érvényesíti, amely szerint 16 év alatti személlyel szemben végrehajtandó szabadságvesztés csak a kirívóan súlyos bűncselekmények esetében, illetve visszaeső fiatalok esetén alkalmazható. Amennyiben 16 év alatti személlyel szemben szabadságelvonással járó büntetés alkalmazása mellett dönt a bíró, akkor az új szabályozás alapján elsősorban javítóintézeti nevelésre van lehetőség.

II. A fiatalok büntetőeljárása

A hatályos Be.

A Konceptió alapvető tartalmi újdonsága kódexjellege, az hogy, az anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket egy törvény tartalmazza. Ennek az indokait és a jelentőségét az anyag korábban tartalmazza, ezért itt csak a büntetőeljárás szabályokkal foglalkozom.

A Be. reformja során a fiatalok büntető-eljárását többször módosította a jogalkotó. Ezeknek a változtatásoknak a során a jogalkotó a helyreállító igazságszolgáltatás számos elemét beépítette a fiatalok büntetőeljárásába (közvetítői eljárás, vádemelés elhalasztása magatartási szabályokkal). Ezért a hatályos rendelkezések alapvetően korszerűek, azokat nem kell módosítani.

A Konceptióban megfogalmazott egyes új anyagi jogi rendelkezések eljárásjogi szabályaival azonban ki kell egészíteni a hatályos eljárási szabályokat. Így elsősorban a belátási képesség vizsgálata és a fiatalok pártfogó felügyeletének elrendelése miatt kell új szabályokat megfogalmazni.

A belátási képesség vizsgálata

Azoknak az országoknak a büntetőjoga, amelyik már jelenleg is ismeri a belátási képességet, mint büntethetőségi feltételt, e feltétel vizsgálatát a büntető hatóság, azaz az ügyész, illetve a bíró hatáskörébe utalja. A belátási képesség vizsgálata tehát nem olyan szakkérdés, amelyre az eljáró hatóság szakértőt rendel ki, hanem magának az eljáró hatóságnak kell a belátási képesség eldöntéséhez szükséges szakértelemmel rendelkeznie. Ez úgy biztosítható leginkább, ha a fiatalok ügyében eljáró ügyész, illetve bíró számára a vonatkozó jogszabály előírja a belátási képesség vizsgálatához szükséges szakismereteket. Ezeket az ügyész, illetve a bíró külön szak-

mai képzés keretében szerezhetheti meg. A szakképzés pontos tartalmának, időtartamának és egyéb feltételeinek meghatározására rendeletet kell alkotni.

A fiatalok pártfogó felügyeletének alkalmazásával kapcsolatos rendelkezések

Amint azt korábban kifejtettem, a fiatalok eljárása egy, az ügyészi mérlegelést szélesítő rendelkezéssel bővülne. Ennek lényege, hogy az ügyész mérlegelési jogkörében, a kötelező pártfogó felügyelői környezetben foglalt javaslatok figyelembevételével elrendelheti a fiatalok elkövető pártfogó felügyeletét.

A fiatalok pártfogó felügyeletét az ügyész akkor rendelheti el,

- ha valószínűsíthető, hogy a fiataloknak nincs belátási képessége, vagy

- ha az ügyész szerint az egyébként belátási képességgel rendelkező fiataloknál a fiatalok integrációjának elősegítése érdekében a fiatalok pártfogó felügyelete indokolt.

Belátási képességgel nem rendelkező fiatalok elkövető esetén az ügyész a nyomozást megszünteti és a határozatban elrendeli a fiatalok pártfogó felügyeletét. A határozatban – a fent leírtak szerint – magatartási szabályokat ír elő a fiatalok számára. A határozat ellen a fiatalok vagy törvényes képviselője mind a határozatban foglalt tények, mind a belátási képességre vonatkozó megállapítás miatt panasszal élhet. Panasz esetén az eljárás tovább folytatódik és az ügyész vádat emel, kivéve, ha a nyomozás megszüntetésének egyéb törvényi oka merül fel (pl. elévülés). A vádemelést követően a fiatalok belátási képességéről, illetve a vele szemben alkalmazandó szankciónál a bíróság dönt.

Belátási képességgel rendelkező fiatalok esetén, az ügyész a vádemelést elhalaszthatja és a határozatban elrendeli a fiatalok pártfogó felügyeletét. Ha a fiatalok pártfogó felügyeletének alkalmazására vádemelés elhalasztása mellett kerül sor és az eredménytelen (a fiatalok a számára előírt magatartási szabályokat ismételt és súlyosan megszegi), akkor az ügyész vádat emel. Ha a fiatalok a pártfogó felügyeletének tartama alatt újabb bűncselekményt követ el, akkor az ügyész

- megszünteti a fiatalok pártfogó felügyeletét és az ügyek egyesítése mellett mindkét cselekményre vádat emel (ez akkor indokolt, ha a korábbi és az újabb cselekmény között tárgyi vagy személyi összefüggés van),

- a korábbi fiatalok pártfogó felügyeletének érintetlenül hagyása mellett, a fiatalok eljárásának általános szabályai mellett folytatja az eljárást (akár több fiatalok pártfogó felügyeletet párhuzamosan is elrendelhet). Ha az újabb bűncselekmény miatt a fiatalokkal szemben végrehajtandó szabadságvesztést vagy javítóintézeti nevelést szabnak ki, akkor kizárt a fiatalok pártfogó felügyeletének végrehajtása.

*Melléklet***A FIATALKORÚAK BÜNTETŐ
IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI TÖRVÉNYE****A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi
rendeletek***A változat**A fiatalkorú*

1. § (1) Fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem.

(2) A fiatalkorúakra a Büntető Törvénykönyv rendelkezéseit a jelen törvényben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

*B változat**A fiatalkorú*

1. § (1) Fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem.

(2) A bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltött, de tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorúval szemben a Btk. 166–172. §-aiban írt bűncselekmények elkövetése esetén büntetésésként csak javítóintézeti nevelés alkalmazható.

(3) A fiatalkorúakra a Büntető Törvénykönyv rendelkezéseit a jelen törvényben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

A fiatal felnőtt

2. § (1) Fiatal felnőtt az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennyolcadik életévét betöltötte, de a huszonegyediket még nem.

(2) A fiatalkorúakra vonatkozó speciális szabályokat a 3. §-ban foglaltakat, a javítóintézeti nevelést és a fiatalkorúak pártfogó felügyeletét kivéve a fiatal felnőttekre is alkalmazni kell, ha a fiatal felnőtt nem visszaeső és cselekménye vétségnek minősül.

A belátási képesség

3. § (1) Nem büntethető az a fiatalkorú, aki a cselekmény elkövetéséhez szükséges szellemi, erkölcsi fejlettséggel nem rendelkezik.

(2) Az (1) bekezdés esetén a fiatalkorúval szemben nevelő felügyeletet lehet alkalmazni.

(3) A fiatalkorúak pártfogó felügyeletét az ügyészség önálló szankcióként is elrendelheti.

Tevékeny megbánás

4. § (1) Nem büntethető a fiatalkorú, ha a vétséggel okozott kárt a sértettnek közvetítői eljárás keretében megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette.

(2) Az (1) bekezdés esetében a hatóság az elkövetőt felhívja arra, hogy a jövőben tartózkodjon bűncselekmény elkövetésétől.

Intézkedés vagy büntetés alkalmazása

5. § (1) A fiatalkorúval szemben általában intézkedést kell alkalmazni.

(2) Büntetést akkor kell kiszabni, ha intézkedés alkalmazása nem célravezető.

(3) Fiatalkorúval szemben intézkedés alkalmazásánál vagy büntetés kiszabásánál elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy a fiatalkorú helyes irányban fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává váljon.

6. § (1) A fiatalkorúval szemben büntetést csak bíróság szabhat ki.

(2) Az intézkedést az ügyészség is alkalmazhatja.

A szabadságvesztés

7. § (1) A fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés legrövidebb tartama bármely bűncselekmény esetén egy hónap.

(2) A bűncselekmény elkövetésekor tizenhatodik életévét betöltött fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés leghosszabb tartama.

a) életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető bűncselekmény esetén tizenöt év;

b) tíz évet meghaladó szabadságvesztéssel büntendő bűncselekmények esetén tíz év.

(3) Az életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető bűncselekmény elkövetésekor tizenhatodik életévét be nem töltött fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés leghosszabb tartama tíz év.

(4) A bűncselekmény elkövetésekor tizenhatodik életévét be nem töltött fiatalkorúval szemben végrehajtható szabadságvesztés csak az öt évet meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett cselekmény miatt alkalmazható, valamint ha az elkövető visszaeső.

(5) A (2) és (3) bekezdés esetén kívül a fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés leghosszabb tartama öt év akkor, ha a bűncselekmény öt évet meghaladó szabadságvesztéssel büntendő.

(6) A büntethetőség elévülése határidejének számításánál és a visszaesőkre vonatkozó rendelkezések szempontjából a (2)–(5) bekezdésekben meghatározott időtartam az irányadó.

8. § (1) A fiatalkorú szabadságvesztését a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében kell végrehajtani.

(2) A fiatalkorúak börtönében kell végrehajtani a szabadságvesztést, ha

a) a fiatalkorút büntett miatt kétévi vagy ennél hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélik,

b) az egyévi vagy ennél hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélt fiatalkorú visszaeső vagy szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően szándékos bűncselekmény miatt javítóintézeti nevelésre ítélték.

(3) A (2) bekezdés esetén kívül a szabadságvesztést a fiatalkorúak fogházában kell végrehajtani.

(4) Ha az elítélt a szabadságvesztés megkezdésekor huszonegyedik életévét betöltötte vagy a végrehajtás alatt tölti be, a bíróság a §-ok alapján határozza meg a szabadságvesztés végrehajtásának fokozatát.

Feltételes szabadságra bocsátás

9. § A fiatalkorú a szabadságvesztésből akkor bocsátható feltételes szabadságra, ha büntetésének legalább kétharmad részét kitöltötte.

A javítóintézetni nevelés

10. § (1) Javítóintézetni nevelést a bíróság akkor rendel el, ha a fiatalkorú eredményes nevelése érdekében intézeti elhelyezése szükséges.

(2) A javítóintézetni nevelés tartama egy évtől három évig terjedhet.

(3) A bíróság azt, aki a javítóintézetben legalább egy évet eltöltött, ideiglenesen elbocsátja az intézetből, ha a kiszabott javítóintézetni nevelés felét már letöltötte és alaposan feltehető, hogy az intézkedés célja további javítóintézetni nevelés nélkül is elérhető. Az ideiglenes elbocsátás tartama azonos a javítóintézetni nevelés hátralevő részével.

(4) A bíróság az ideiglenes elbocsátást megszünteti, ha a fiatalkorút az ideiglenes elbocsátás alatt elkövetett bűncselekmény miatt szabadságvesztésre ítélik, vagy javítóintézetni nevelését rendelik el. Ha a fiatalkorúval szemben a bíróság más büntetést szab ki vagy intézkedést alkalmaz, illetve a fiatalkorú a pártfogó felügyelet szabályait megszegi, a bíróság az ideiglenes elbocsátást megszüntetheti.

(5) Az ideiglenes elbocsátás megszüntetése esetén az ideiglenes elbocsátáson töltött idő a javítóintézetni nevelésbe nem számítható be.

(6) Azt, aki a tizenkilencedik életévét betöltötte, a javítóintézetből el kell bocsátani.

A közérdekű munka

11. § Fiatalkorúval szemben közérdekű munkát akkor lehet kiszabni, ha az ítélet meghozatalakor tizennyolcadik életévét betöltötte.

A pénzbüntetés

12. § (1) Fiatalkorúra pénzbüntetést akkor lehet kiszabni, ha önálló keresete, jövedelme vagy megfelelő vagyona van.

(2) A pénzbüntetést behajthatatlansága esetén szabadságvesztésre kell átváltoztatni.

A próbára bocsátás

13. § (1) Fiatalkorúval szemben próbára bocsátásnak bármely bűncselekmény esetén helye van.

(2) A próbaidő tartama egy évtől két évig terjedhet; a tartamot években és hónapokban kell meghatározni.

A közügyektől eltiltás

14. § Fiatalkorút csak egy évet meghaladó szabadságvesztés kiszabása esetén lehet a közügyektől eltiltani.

A kitiltás

15. § A megfelelő családi környezetben élő fiatalkorú nem tiltható ki abból a helységről, amelyben családjá él.

Zárt-intézetni gyógykezelés

16. § A fiatalkorú zárt-intézetni gyógykezelésének akkor is helye van, ha a bíróság a javítóintézetni nevelést rendeli el.

Fiatalkorúak pártfogó felügyelete

17. § (1) A fiatalkorúakkal szemben intézkedésként fiatalkorúak pártfogó felügyelete alkalmazható.

(2) A fiatalkorúak pártfogó felügyelete egy évtől három évig terjedhet, amelyet években és hónapokban kell meghatározni.

(3) A részben vagy egészben felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt és a próbára bocsátott a próbaidő tartama alatt, a feltételes szabadságra bocsátott, a javítóintézetből ideiglenesen elbocsátott és az a fiatalkorú, akivel szemben a vádemelést elhalasztották, pártfogó felügyelet alatt áll.

Halmazati és összbüntetés

18. § (1) A halmazati és az összbüntetés a ... § (2) bekezdésének *a*) pontja esetén nem haladhatja meg a húszévi, *b*) pontja és a (3) bekezdés esetén a tizenöt évi, a (4) bekezdés esetén a hét év és hat hónapi szabadságvesztést.

(2) Javítóintézetni nevelés és szabadságvesztés találkozása esetén összbüntetésként a szabadságvesztést kell végrehajtani. Ennek tartamát a bíróság legfeljebb egy évvel meghosszabbíthatja, ha erre a ... §-ban meghatározott cél elérése érdekében szükség van. A meghosszabbítás tartama azonban a javítóintézetni nevelés hátralevő részét nem érheti el.

Az előzetes fogva tartás és a házi őrizet beszámítása

19. § (1) Az elrendelt javítóintézetni nevelésbe az előzetes fogva tartás és a házi őrizet teljes idejét be kell számítani.

(2) A beszámításnál egynapi előzetes fogva tartás egynapi javítóintézetni nevelésnek felel meg.

(3) Házi őrizet beszámítása esetén egy napi javítóintézeti nevelésnek, a bíróság döntésétől függően három naptól öt napig terjedő házi őrizetben töltött idő felel meg.

(4) A (3) bekezdés szerinti beszámítás után fennmaradó házi őrizet tartamát egy napi javítóintézeti nevelésként kell beszámítani.

Mentesítés az elítéléshez fűződő hátrányok alól

20. § (1) A fiatalkorú elítélt a törvény erejénél fogva mentesül

a) a büntetés kitöltésének illetőleg végrehajthatósága megszűnésének napján, a gondatlan bűncselekmény, vagy a szándékos bűncselekmény miatt kiszabott egy évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztésre ítélték,

b) illetőleg megszűnésének napjától számított három év elteltével, ha a szándékos bűncselekmény miatt egy évet meghaladó, de öt évnél nem hosszabb végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték.

(2) A szándékos bűncselekmény miatt kiszabott, egy évet meghaladó szabadságvesztés kitöltése után a bíróság a fiatalkorút, kérelemre, mentesítésben részesíti, amennyiben erre érdemes.

A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás

21. § A Büntetőeljárás Törvény rendelkezéseit fiatalkorú elleni büntetőeljárásban az e törvényben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

Általános rendelkezések

22. § (1) A fiatalkorúval szemben az eljárást az életkori sajátosságainak figyelembevételével, és úgy kell lefolytatni, hogy az elősegítse a fiatalkorúnak a törvények iránti tiszteletét.

(2) A büntetőeljárás során – szükség esetén, illetőleg külön jogszabály rendelkezése alapján – kezdeményezni kell a fiatalkorú érdekében védő- és óvóintézkedés elrendelését, valamint a fiatalkorú nevelését, gondozását vagy felügyeletét elmulasztó személlyel szembeni intézkedést.

A fiatalkorúak bírósága

23. § (1) A fiatalkorúak helyi bírósági hatáskörbe tartozó ügyében a megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság, a Fővárosi Bíróság területén a Pesti Központi Kerületi Bíróság jár el, e bíróságok illetékessége a fiatalkorúak ügyében a megye, illetőleg a főváros területére terjed ki.

(2) Első fokon a tanács elnöke (egyesbíró), másodfokon a tanács egyik tagja az Országos Igazságszolgáltatási Tanács által kijelölt bíró.

(3) Az elsőfokú bíróságon a tanács egyik ülnöke pedagógus.

(4) A fiatalkorúak bírósága a felnőtt korú terhelt ügyét is elbírálja, ha az a fiatalkorú ügyével összefügg.

Az ügyész

24. § (1) Az ügyész jogkörében a felettes ügyész által kijelölt ügyész (a fiatalkorúak ügyésze) jár el.

(2) Fiatalkorúval szemben büntetőeljárásnak csak közvadra van helye. Fiatalkorúval szemben pótmagánvádnak nincs helye, a magánvádra üldözendő bűncselekmények esetében az ügyész jár el.

A védő

25. § A fiatalkorú elleni eljárásban védő részvétele kötelező.

A törvényes képviselő

26. § A törvényes képviselő az ügy iratait a nyomozás befejezése után megtekintheti. A nyomozás során is megtekintheti az olyan eljárási cselekményekről készült iratokat, amelyeknél jelen lehetett. Egyébként a törvényes képviselő jelenléti, észrevételezési, felvilágosításkérési, indítványtételi, valamint jogorvoslati jogára a védő jogai irányadók.

27. § (1) A gyámhatóság – a vádirat benyújtásáig az ügyész, azt követően a bíróság megkeresésére – eseti gondnokot rendel ki, ha

a) a törvényes képviselő a bűncselekményt a fiatalkorúval együtt követte el, illetőleg az érdekei a fiatalkorú érdekeivel egyébként ellentétesek,

b) a törvényes képviselő a jogainak gyakorlásában akadályozva van,

c) a fiatalkorúnak nincs törvényes képviselője, vagy nem állapítható meg, hogy ki a törvényes képviselője.

(2) Az (1) bekezdés a) pontja esetén az eseti gondnok kirendeléséig, a vádirat benyújtásáig az ügyész, azt követően a bíróság a törvényes képviselőt kizárhatja az eljárásból.

(3) Az eseti gondnok az eljárásban törvényes képviselőként jár el.

A bizonyítási eszközök

28. § (1) A fiatalkorú életkorát közokirattal kell bizonyítani. Be kell szereznii a környezettanulmányt, amely tartalmazza a fiatalkorúról a közoktatásról szóló törvény felhatalmazása alapján az intézmény által nyilvántartott és kezelt adatokat, vagy a munkahely által adott tájékoztatást. A környezettanulmányt a pártfogó felügyelő készíti el. A környezettanulmány elkészítéséhez a pártfogó a rendőrség közreműködését igénybe veheti.

(2) A fiatalkorú terhelt vallomása poligráf alkalmazásával nem vizsgálható.

Az előzetes letartóztatás

29. § (1) A fiatalkorú előzetes letartóztatásának a Be. 129. § (2) bekezdésében megállapított okok esetében is csak akkor van helye, ha az a bűncselekmény különös tárgyi súlya folytán szükséges.

(2) A fiatalkorú előzetes letartóztatását

a) javítóintézetben,

b) büntetés-végrehajtási intézetben

kell végrehajtani.

(3) A bíróság dönt arról, hogy az előzetes letartóztatást – a fiatalkorú személyiségére vagy a terhére rótt bűncselekmény jellegére tekintettel – hol kell végrehajtani.

(4) Az előzetes letartóztatás tartama alatt a bíróság az előzetes letartóztatás végrehajtásának helyét az ügyész, a terhelt vagy a védő indítványára megváltoztathatja. Erről – a tárgyalás előkészítése során hozott határozatig – az előzetes letartóztatást elrendelő bíróság, azt követően az a bíróság határoz, amelyik előtt a büntetőeljárás folyik.

(5) Ha a fiatalkorú előzetes letartóztatását javítóintézetben hajtják végre, és a fiatalkorú büntetés-végrehajtási intézetben vagy rendőrségi fogdában történő ideiglenes elhelyezéséről a bíróság határoz, a bíróság hatáskörére és illetékességére a (4) bekezdést kell alkalmazni.

(6) Az előzetes letartóztatás végrehajtása során a fiatalkorúakat a felnőtt korúaktól el kell különíteni.

30. § Ha a fiatalkorúval szemben elrendelt előzetes letartóztatás végrehajtásának kezdetétől két év eltelt, az előzetes letartóztatást meg kell szüntetni, kivéve az ügydöntő határozat kihirdetése után elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás esetét, továbbá ha az ügyben harmadfokú bírósági eljárás hatályon kívül helyezés folytán megismételt eljárás van folyamatban.

Kényszerintézkedés elrendelése a vádirat benyújtása előtt

31. § (1) A vádirat benyújtása előtt a kényszerintézkedésekkel kapcsolatos eljárásban (Be. 210–211. §) az ülés a védő távollétében nem tartható meg.

(2) Az ülésről a törvényes képviselőt és a gondozót is értesíteni kell.

32. § Az ülésen a törvényes képviselő és a gondozó felszólalhat.

A határozat közlése

33. § Az eljárás során hozott határozatot a törvényes képviselővel, az ügydöntő határozatot és a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésről szóló határozatot a gondozóval is közölni kell.

A nyomozás megszüntetése

34. § (1) A fiatalkorúval szemben az ügyész a nyomozást akkor is megszünteti, ha vele szemben fiatalkorúak pártfogó felügyeletét rendeli el.

(2) Ha a nyomozás megszüntetése ellen a fiatalkorú vagy törvényes képviselője panasszal él, akkor az ügyész az eljárást folytatja és amennyiben a nyomozás megszüntetésének más oka nem merül fel, vádat emel.

(3) A fiatalkorúak pártfogó felügyeletének sikertelensége esetén az ügyész vádat emel.

(4) Ha a fiatalkorú a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének tartama alatt újabb bűncselekményt követ el, akkor az ügyész a pártfogó felügyelet megszüntetheti.

(5) A fiatalkorú pártfogó felügyeletének megszüntetés esetén az ügyész folytatja az eljárást.

(6) A fiatalkorú pártfogó felügyeletének tartama csak annak eredményes eltelte esetén számít be az elévülésbe.

A vádemelés elhalasztása

35. § (1) Az ügyész a vádemelés feltételeinek fennállása esetén ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekmény miatt – a fiatalkorú helyes irányú fejlődése érdekében – a vádemelést elhalaszthatja.

(2) Az ügyész a vádemelés elhalasztása előtt pártfogó felügyelői vélemény beszerzését rendeli el. Az ügyész a vádemelés elhalasztásáról szóló határozatában elrendeli a fiatalkorú pártfogó felügyeletét.

(3) A közvetítői eljárásban a fiatalkorú törvényes képviselőjének részvétele kötelező.

(4) Ha a közvetítői eljárás eredményes, a fiatalkorú a vállalt kötelezettségeinek eleget tett, és a 3. § alkalmazásának van helye, az ügyész az eljárást megszünteti. Ha a fiatalkorú a közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodás teljesítését megkezdte, az ügyész az öt évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény miatt egy évtől két évig terjedő időre a vádemelést lehalaszthatja.

A tárgyalás

36. § (1) A tárgyalásról a nyilvánosságot a Be. 237. § (3) bekezdésében meghatározott eseteken kívül is ki kell zárni, ha ez a fiatalkorú érdekében szükséges.

(2) A bíróság elrendelheti, hogy a tárgyalásnak azt a részét, amely a fiatalkorú helyes irányú fejlődését károsan befolyásolhatja, a fiatalkorú távollétében tartsák meg. Az így lefolytatott tárgyalás lényegét a tanács elnöke a fiatalkorúval – legkésőbb a tárgyalás berekesztése előtt – ismerteti.

(3) A tárgyaláson az ügyész részvétele kötelező.

37. § A fiatalkorú vádlott távollétében a tárgyalás a Be. XXV. Fejezet alapján nem tartható meg.

38. § (1) A fiatalkorú vádlott elleni ügyben tartott tárgyaláson a vádlott és a tanú kihallgatását a tanács elnöke (egyesbíró) végzi. A vádlotthoz és a tanúhoz a kihallgatást követően az arra jogosultak kérdést intézhetnek.

(2) A környezettanulmányt a tárgyaláson ismertetni kell.

(3) Az ügyész a javítóintézeti nevelés intézkedés meghatározott mértékére nem tehet indítványt.

Lemondás a tárgyalásról

39. § A Be. XXVI. Fejezetének rendelkezései fiatalkorú esetén nem alkalmazhatók.

A tárgyalás mellőzése

40. § A Be. 548. § (1) bekezdésében felsoroltakon kívül tárgyalás tartását kérheti a törvényes képviselő a fiatalkorú hozzájárulása nélkül is.

Javítóintézeti nevelés elrendelése

41. § A bíróság javítóintézeti nevelést bűnösséget megállapító ítéletben rendel el.

A pénzbüntetés átváltoztatása szabadságvesztésre

42. § A pénzbüntetésnek, illetőleg a pénzmellék-büntetésnek szabadságvesztésre való átváltoztatásáról a bíróság hivatalból vagy az ügyész indítványára határoz, ha a fiatalkorú nem fizette meg, és az behajthatatlan.

A javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás megszüntetése

43. § (1) Ha a javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás megszüntetéséről a fiatalkorú ellen indult újabb büntetőeljárásban alkalmazott büntetés vagy büntetés helyett alkalmazott intézkedés miatt kell határozni, erre az újabb ügyben eljáró bíróság jogosult.

(2) Az (1) bekezdésben írt esetben a bíróság az ügyész indítványára vagy hivatalból utólag határoz a javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás megszüntetéséről, ha ezt az ítéletében elmulasztotta.

(3) A bűnügyi költséget az állam viseli, ha a bíróság az ideiglenes elbocsátást nem szünteti meg.

Egységes intézkedések elrendelése

44. § Több javítóintézeti nevelés helyett egységes intézkedés kiszabására a Be. 574. § és az 575. § rendelkezéseit kell értelemszerűen alkalmazni.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. Kerecsi Klára

A KÖZVÉLEMÉNY
ÉS A SZAKEMBEREK A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSRÓL / 3

Dr. Ligeti Katalin

A FIATALKORÚAK BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI TÖRVÉNYÉNEK
KONCEPCIÓJA / 21

BÜNTETŐJOGI KODIFIKÁCIÓ

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Györgyi Kálmán

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bárándy Péter, Dr. Belovics Ervin, Dr. Berkes György, Dr. Borai Ákos, Dr. Bócz Endre,
Dr. Frech Ágnes, Dr. Gönczöl Katalin, Dr. Lévay Miklós, Dr. Márki Zoltán, Dr. Soós László

Főszerkesztő: Dr. Nagy Ferenc – Szerkesztő: Dr. Pázsit Veronika

Kiadja a HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 1137 Budapest, Radnóti Miklós utca 2.

Telefon: 340-2304, 340-2305 • Fax: 349-7600 • E-mail: hvgorac@hvgorac.hu • Internet: <http://www.hvgorac.hu>

Felelős kiadó: Lipovecz Éva, a Kft. ügyvezetője • Felelős szerkesztő: Dr. Frank Ádám • Műszaki szerkesztő: Harkai Éva
A Pannonhalmi Főapátság alapítólevelén található Szent István kézjegynek borítódekorációként való felhasználása
a Pannonhalmi Főapátság engedélyével történt.

Nyomás: Multiszolg Bt.

Felelős vezető: Kajtor Istvánné

HU ISSN 1587-5350

A szerkesztőség címe: 1137 Budapest, Radnóti Miklós utca 2. • Telefon: 340-2304, 340-2305 • Fax: 349-7600
Előfizethető a HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.-nél.